

Inhoudsopgave

- 1 *Sombere tobbers, vrolijke losbollen', dr. Mirjam van Veen*
- 10 *Calvinus Oeumenicus, dr. Dick Akerboom*
- 19 *Naar een gedaanteverandering voor de oecumene, mgr. dr. Joris Vercammen*
- 25 *Black and white together, drs. G. Sturms*
- 29 *Culturele en religieuze breuklijnen tussen Oost en West, drs. F. Hoppenbrouwers*

'Sombere tobbers, vrolijke losbollen'. Calvin: een vat vol tegenstrijdigheden

In het kader van het Calvinjaar hield de Katholieke Vereniging voor Oecumene op 7 november 2008 een studiedag over de oecumenische betekenis van Johannes Calvin (1509-1564). Dr. Mirjam van Veen schetste een historisch portret van de reformator waarin zij afrekende met hardnekkige stereotypen over Calvin en het calvinisme. Hieronder de tekst van haar lezing.

Inleiding

Met Calvin en met de calvinisten is het altijd wat. De Volkskrant leerde mij een tijd geleden dat Calvin de Nederlandse maatschappij met zijn ziekten heeft geïnfecteerd: RSI en een burn-out zouden ziekten van Calvin zijn. De Autoweek informeerde mij vorige maand dat het de schuld van calvinisten is dat op de Nederlandse wegen zo zelden de nieuwe, grootste BMW 7 te bewonderen is, omdat het eeuwige gedoe over het milieu typisch calvinistisch is. En de theoloog Suurmond maakte mij recent in het dagblad Trouw duidelijk dat Calvin in het geheel geen oog had gehad voor het natuurschoon rond het meer van Genève. Hoe Calvin en de calvinisten al deze ondeugden met elkaar weten te verenigen is niet helemaal helder, maar vast staat wel dat het calvinisme staat voor somber getob. Calvinisten genieten noch van de natuur, noch van een mooie auto. Calvinisten werken en zij werken te hard.

Hoe anders was het calvinistisch image in de zestiende eeuw. Volgens een anonieme katholieke schrijver waren het vrolijke losbollen. Terwijl katholieken zich ook 's avonds laat en 's ochtends vroeg vroom en devoot wijdden aan het gebed, lagen de calvinisten lui in hun bed. En zo wist deze katholieke polemist zeker: daar gaven zij zich over aan vleselijke

Dr. Mirjam van Veen doceert algemene en Nederlandse kerkgeschiedenis aan de VU en is mede-initiatiefnemer van de nationale Calvinweek die in januari 2009 in Amsterdam gehouden wordt. Dan wordt ook haar nieuwe boek: 'Een nieuwe tijd, een nieuwe kerk. De opkomst van de 'calvinistische' beweging' in de Lage Landen' gepresenteerd.

wellust. Met Calvijn zelf was het nog erger gesteld. Volgens de Calvijnhater van het eerste uur Jerome Bolsec had hij niet alleen met legio vrouwen het bed gedeeld, maar had hij zich zelfs schuldig gemaakt aan de zonde van Sodom.

Een ding staat al met al wel vast: met het image van Calvijn en zijn volgelingen is iets grondig mis. Sinds de dagen van Johan Cruijff echter, gaat de calvijn-onderzoeker onder het beeld van Calvijn en de calvinisten niet langer gebukt. Ook Calvijnonderzoekers weten heden ten dage dat 'elk nadeel zijn voordeel heeft'. Met een dergelijke beeldvorming in verleden en heden kan het met de echte Calvijn namelijk alleen maar meevallen.

Wie was de echte Calvijn?

De echte Calvijn zat niet in zijn maag met de zondagsrust, hij werkte op zondag; de echte Calvijn deed ook al niet aan avondmaalsmijding zoals moderne zware calvinisten dat doen maar meende dat de gelovige zo vaak mogelijk aan het avondmaal moest gaan; de echte Calvijn hield van de natuur rond Genève en zag daarin het theater van Gods heerlijkheid; en tenslotte de echte Calvijn was niet de grondlegger van het calvinisme.

De tijd van Calvijn

De zestiende eeuw Calvijn leidde een turbulent leven in een turbulente tijd. De zestiende eeuw was voor de wordingsgeschiedenis van het hedendaagse Europa van groot belang. De religieuze eenheid die Europa sinds mensenheugenis had beheerst, hield op te bestaan. Het bleek niet langer mogelijk godsdienstige meningsverschillen binnen een en dezelfde kerk op te lossen, en het ontstaan van meerdere godsdienstige stromingen werd een feit. Het einde van de religieuze eenheid raakte aan de pijlers van de Europese samenlevingen. Tot dat moment had godsdienst de eenheid van landen en steden gegarandeerd en gesymboliseerd. Gezamenlijk hadden Europeanen gebeden om zegen over stad en land, en gezamenlijk hadden ze God gesmeekt oorlogen en ziekten van hen af te wenden.

Godsdienst was veel meer dan de individuele keuze van een gelovige. Godsdienst was fundament en cement van de samenleving. Gelovigen die de katholieke kerk vaarwel zeiden, zetten niet alleen hun eigen zielenheil op het spel, ze ondermijnden ook de orde en het welzijn van de gehele maatschappij. Dissidente gelovigen als Maarten Luther en als Johannes Calvijn waren revolutionairen. Het waren, vanuit middeleeuws perspectief, muiters die de maatschappelijk orde omver dreigden te werpen. Zo bezien was het logisch dat overheden trachtten deze muiters weer in het gareel te dwingen. Hun alternatieve geloof was immers geen individuele keus, het was een bedreiging voor alle burgers. Lieden als Luther en Calvijn ondermijnden de rust en vrede in het land. De godsdienstige vervolgingen die in de zestiende eeuw enkele duizenden het leven kostten, waren de consequentie van de middeleeuwse visie op de rol van godsdienst in de samenleving.

Het einde van de religieuze eenheid van Europa resulteerde, met andere woorden, haast automatisch in religieus geweld. De zestiende eeuw was de tijd van de reformatie, van vervolgingen, van godsdienstoorlogen en van de eerste grote tolerantiedebatten.

Bij al deze ontwikkelingen was Calvijn nauw betrokken. Calvijn was een belangrijke leidsman van een van de belangrijkste vernieuwingsbewegingen die in het zestiende-eeuwse Europa actief waren. Op die manier was Calvijn één van de aanjagers van de religieuze diversiteit die in Europa opgang deed. Het religieus geweld dat Europa in de zestiende eeuw teisterde, dwong ook Calvijn om te vluchten. Hij liet zijn vaderland, Frankrijk, achter zich en nam de wijk naar Genève. Hoewel Calvijn langer in Genève zou wonen dan in Frankrijk, bleef hij zijn leven lang heimwee houden naar zijn vaderland: 'nostra gallia'.

In zijn nieuwe vaderland, het kanton Genève, werd Calvijn een belangrijke vormgever van de plaatselijke kerk. Onder zijn leiding werd de gehele stad 'gecalviniseerd'. Toen zijn richting

macht had gekregen, kwam ook Calvijn voor de vraag te staan of dissident, afwijkend geloof in een stad geduld zou kunnen worden. Evenals zijn katholieke tegenstanders dat hadden gedaan, beantwoordde Calvijn de vraag of in een stad meerdere godsdienstige stromingen konden bestaan, ontkennend. Zo werd Calvijn er op zijn beurt de oorzaak van dat mensen vanwege hun godsdienstige overtuiging de wijk moesten nemen. De climax van deze ontwikkeling was de fameuze zaak Servet. De Spaanse arts Servet was op de vlucht voor de katholieke inquisitie en kwam in Genève terecht. Calvijns houding tegenover deze ontkenner van de triniteit bleek dezelfde als van het katholieke deel van Europa. Met medeweten en medewerking van Calvijn, veroordeelde de stad Genève Servet tot de brandstapel.

Naar aanleiding van de terechtstelling van Servet ontbrandde onder vernieuwingsgezinde gelovigen een heftige polemiek over religieuze tolerantie. De radicale vleugel van de reformatie herinnerde Calvijn eraan dat hij zelf de Franse koning meermaals had opgeroepen de religieuze vervolgingen te staken. Moest hij dan zelf mensen die er een ander geloof op nahielden dan hijzelf, niet dulden?!

De zaak Servet markeerde inderdaad het eindpunt van een ontwikkeling. De vervolgde Fransman uit de provincie, was, althans in Genève, leider van een meerderheidsbeweging geworden. Calvijn had in de tussenliggende jaren macht verworven en was bereid deze macht te gebruiken. In het tolerantiedebat belandde Calvijn aan de zijde van degenen die de status-quo verdedigden. De vernieuwingsdrang van Calvijn hield op bij het vraagstuk welke rol de kerk in het maatschappelijk bestel moest spelen. Zoals zo veel tijdgenoten hield Calvijn vast aan de middeleeuwse verhoudingen.

Midden jaren vijftig, toen Servet op de brandstapel stierf, was het 'calvinisme' niet meer een kleine minderheidsbeweging. Het was een grote vitale stroming aan het worden, met aanhangers in (onder andere) Frankrijk, Schotland, Hongarije, Duitsland, en de Lage Landen. Van deze vitale religieuze beweging was Genève een belangrijk centrum. Calvijns Genève was praktisch gezien een belangrijk steunpunt geworden van de internationale vernieuwingsbeweging. Genève voorzag vele vernieuwingsgezinde kernen van een predikant of van stichtelijke lectuur. Maar ook symbolisch gezien was Genève een belangrijke pijler van de vernieuwingsbeweging. Genève was het licht op de heuvel of zoals de Schot John Knox zei: de meest volmaakte school van Christus op aarde. Calvijns stad was het voorbeeld van hoe een stad kon worden meegesleept in een reformatie van leer en leven.

Biografie

Op welke manier was Calvijn uitgegroeid tot reformator?

Jean Cauvin, Johannes Calvijn was in 1509 geboren in het Noordfranse Noyon. In het gezin waarin hij werd geboren, speelde de kerk een belangrijke rol. Zijn vader werkte er en maakte er carrière. Ook een broer van Calvijn zou kiezen voor een kerkelijke loopbaan. Zoals voor al zijn tijdgenoten, was ook voor Calvijn de dood dichtbij. Zijn moeder verloor hij toen hij zes was; twee broers overleden eveneens op de kinderleeftijd.

Het gezin waarin Calvijn opgroeide moet redelijk welvarend zijn geweest. Calvijn was in staat naar school te gaan en te studeren. Op veertienjarige leeftijd, in 1523, verliet Calvijn zijn ouderlijk huis om in Parijs te gaan studeren. Calvijn studeerde in een spannende tijd. Luther had luid en duidelijk zijn protest tegen de aflat en tegen de doorgesloten macht van de paus laten horen. In het Duitse rijk groeide de bouw van de St Pieter in Rome uit tot belangrijk symbool van al wat er mis was met de oude kerk. De oude kerk, zo heette het, bekommerde zich meer om pracht en praal, dan om de kern van de bijbelse boodschap. De aflathandel, een belangrijke bron van inkomsten voor de bouw van de St Pieter, was voor Luther en de zijnen een voorbeeld van stuitend machtsmisbruik. In zekere zin echter was Luther conservatief. Luther hekelde misstanden in de bestaande kerk, maar dacht toch ook

vanuit de bestaande kerkelijke structuren. Een goed deel van de bestaande structuren nam Luther over in zijn beweging.

In het Zwitserse Zürich protesteerde Ulrich Zwingli korte tijd na Luther eveneens tegen de doorgesloten macht van Rome. Ook hij pleitte voor een terugkeer naar de bijbelse bron en een zuivering van allerlei menselijke ceremoniën die in de loop der eeuwen hun intrede in de kerk hadden gedaan. Nog scherper dan Luther protesteerde Zwingli tegen, zoals hij het zag, de overmaat aan kerkelijk ritueel. God liet zich niet vangen, zo herhaalde hij keer op keer, in menselijke elementen. Bovendien legde hij sterk de nadruk op de plaatselijke gemeenschap. Niet een centraal gezag zou moeten besluiten wat er in een plaatselijke kerk gebeurde, maar de plaatselijke gemeenschap. De plaatselijke gemeenschap belichaamde volgens Zwingli de kerk en niet een bisschop of een paus. De reformatie van Zwingli werd voor Zwitserland van groot belang. Stad voor stad en dorp voor dorp veroverde de zwingliaanse reformatie terrein, zodat een bonte lappendeken ontstond van allerlei plaatselijke kerken die elk op een eigen manier naar reformatie streefden.

Vlakbij Parijs ondertussen, was in het bisdom Meaux een vernieuwingsbeweging actief. Deze vernieuwingsbeweging was, nog duidelijker dan de andere twee vernieuwingsbewegingen, geïnspireerd door het humanisme. Net als de humanisten wilden ook de vernieuwers van Meaux terugkeren naar de bron. Zij beijverden zich daarom voor een grondige studie van de bijbel. Bovendien zou de bijbel in de volkstaal vertaald moeten worden zodat iedereen hem kon lezen. De kring van Meaux opereerde nadrukkelijk binnen de katholieke kerk. Doel was een vernieuwing van de bestaande kerk.

Tijdens zijn studietijd bleef Calvijn een trouw zoon van de kerk waarin hij was gedoopt. Calvijns interesse lag primair bij de studie van de schone letteren. Na zijn studietijd echter werden de religieuze vernieuwingsbewegingen ook voor Calvijn van belang. Calvijn belandde in de jaren dertig in Bazel en schreef vanuit daar het werk dat hem beroemd zou maken: *De Institutie*. Bij de koning van Frankrijk pleitte hij in zijn boek vurig voor de religieuze vernieuwingsbeweging: de vernieuwers waren trouwe onderdanen van het Franse rijk die niets anders wilden dan leven in overeenstemming met het evangelie. Bovendien snoeide Calvijn drastisch in het kerkelijk ritueel. De bijbel kende volgens Calvijn geen zeven sacramenten, maar slechts twee. Op revolutionaire wijze bracht Calvijn bovendien naar voren dat de ware kerk onzichtbaar was.

[Er] behoeft geen enkele vorm van twijfel over te bestaan, dat wij de kerk van God daar aantreffen, waar wij zien, dat men het Woord van God zuiver predikt en hoort, en de sacramenten naar de instelling van Christus bedient. Immers zijn belofte kan niet falen: waar twee of drie in mijn naam bijeen zijn, daar ben Ik in hun midden. Men kan ook geen zekerder kennis of andere soort van kennis over de kerk van God op aarde bezitten, en evenmin op een andere manier beslissen over de vraag wie wel en niet tot haar behoren. Ja beter nog: niets van dit alles is te verstaan dan alleen door het geloof. Dit is wat wij bedoelen, wanneer we zeggen dat we in haar geloven. Voorwerp van geloof zijn immers juist die dingen, die voor onze lichamelijke ogen onzichtbaar zijn. Daardoor wordt het helemaal duidelijk, dat de kerk geen zaak van het vlees is, die wij aan onze zintuigen onderwerpen, of binnen een bepaalde ruimte begrenzen, of zelfs aan een bepaalde zetel mogen verbinden.

Korte tijd later belandde Calvijn in Genève. Met een korte tussenpoos in Straatsburg zou Calvijn de rest van zijn leven in Genève doorbrengen. Toen Calvijn in Genève aankwam, was de stad net overgegaan naar de reformatie. Genève was dus onderdeel van de Zwitserse reformatie-beweging die door Ulrich Zwingli was begonnen. Van deze reformatiebeweging zou Calvijn samen met anderen een belangrijke leidsman worden. Anders dan bijvoorbeeld de lutherse reformatiebeweging, had deze Zwitserse loot van de reformatie dus niet één duidelijk referentiepunt. Het is dan ook minder juist om te spreken

over het calvinisme. Daarmee geef je Calvijn een belangrijker plek dan hij in de zestiende eeuw had en je suggereert een eenduidigheid die er niet is geweest.

Theologie en spiritualiteit

Calvijn bleek bij zijn werkzaamheden en bij de ontwikkeling van zijn theologie een vat vol tegenstrijdigheden. Een tijdgenoot van Calvijn verzuchtte dat Calvijn in het echt heel anders was dan hij op grond van diens geschriften had verwacht. Op grond van Calvijns felle polemische geschriften had hij verwacht een onaardige man te ontmoeten. Tot zijn verbazing ontmoette hij echter een sympathiek iemand.

Tegenstanders van Calvijn in Genève konden te maken krijgen met een weinig ontziende kant van Calvijn. Mensen als Sebastian Castellio en Jerome Bolsec ervoeren dat er een prijs stond op meningsverschillen met Calvijn. Zij werden door de reformator de stad uitgewerkt. Aan zijn vriend Pierre Viret echter, verzocht Calvijn hem ongezouten de waarheid te zeggen. Diens kritiek op een boek van hem, achtte Calvijn veel te voorzichtig en veel te bedeesd.

Soms was Calvijn de man van het gesprek en het compromis; bij andere gelegenheden leek hij uitsluitend in zwart-wit termen te kunnen denken. Binnen de Zwitserse reformatiebeweging was Calvijn een bruggenbouwer. Deze beweging kenmerkte zich door rijke diversiteit en door een veelheid aan leiders. Dat deze beweging niet in kleine onderdeeljes uiteen viel, maar in 1549 een gezamenlijke geloofsbelijdenis de wereld in wist te zenden, was voor een belangrijk deel te danken aan Calvijn. Tegenover de Catholica echter, was Calvijn alles behalve een bruggenbouwer. Harder en scherper dan andere gereformeerde leidsmannen schreef hij de kerk waarin hij gedoopt was af. Terwijl een Martin Bucer ervan doordrongen was dat ook binnen de katholieke kerk, goede oprechte gelovigen hun heil zochten en sommige gebruiken hun waarde hadden, was voor Calvijn de mis de Baalsgodsdienst. De katholieke kerk was voor Calvijn een besmettelijke ziekte geworden, waarvan de gelovige –wou hij niet ook worden besmet- zich verre moest houden.

Voor de theologie en de spiritualiteit van Calvijn geldt hetzelfde als voor de persoon Calvijn: een vat vol tegenstrijdigheden. Calvijn wilde bijbelse theologie bedrijven. Hij had, zoals velen in zijn tijd, een afkeer gekregen van de middeleeuwse scholastieke theologie met zijn eindeloze spitsvondigheden. Terug naar de bijbel, terug naar de eenvoud. Wie gewoon las wat er in de bijbel stond, zou God leren kennen en zou weten wat er in het dagelijks leven van hem of haar werd verlangd. Met humanisten deelde Calvijn de verassing van de talenstudie. Hij deed kennis op van het Grieks en Hebreeuws en leerde zo de talen waarin de Heilige Geest zelf had gesproken.

De bijbel, dat was voor Calvijn de gehele bijbel: oude en nieuwe testament. Zowel het oude als het nieuwe testament verkondigden volgens Calvijn heilsgeschiedenis. Beide testamenten waren voor de gelovige dan ook van groot belang. Dankzij de bijbel leerde de mens zijn eigen zondige staat kennen, kon hij weet hebben van de redding dankzij Christus, en wist de gelovige hoe hij gestalte kon geven aan een nieuw leven overeenkomstig Gods bedoelingen.

Calvijn wilde niet denken vanuit een dogmatisch systeem maar vanuit de bijbel. Zijn theologie ontbeert dan ook een centraal begrip, of een dogmatische pijler van waaruit alles is opgebouwd. Omdat de hele bijbel van gelijk gewicht was, schaften de gereformeerden het katholieke leesrooster af. Bijbelboeken zou je ordelijk van achter naar voren moeten doorlezen, op zo'n manier dat de gehele bijbel in de kerk aan de orde kwam.

Maar er is –het zal u ondertussen niet meer verrassen - een andere kant. Hoewel alle bijbelboeken voor Calvijn een gelijke status hadden, was het ene bijbelboek toch meer gelijk dan het andere. Op zondag preekte Calvijn bij voorkeur over het nieuwe testament. Calvijn

had evenals andere gereformeerden een bijzondere voorkeur voor Paulus' brief aan de Romeinen. Daarin vond hij het beste de rechtvaardiging door het geloof verwoord. Dit leerstuk van de rechtvaardiging door het geloof, lag Calvijn en de zijnen meer dan enig ander leerstuk na aan het hart. De mens werd niet van zonde verlost door goede werken; de mens werd verlost door eenvoudigweg te geloven in Christus. Dit leerstuk was de bril waarmee Calvijn de bijbel las. Calvijn meende dus enerzijds dat je bij lezing van de bijbel eenvoudigweg moest uitgaan van wat er geschreven stond. Anderzijds is er bijna geen preek van Calvijn waarin niet het sjabloon van de rechtvaardiging door het geloof is terug te vinden.

Bij Calvijns opvatting over de kerk vinden we eveneens een groot spanningsveld. Met de andere Zwitserse reformatoren ging Calvijn uit van de plaatselijke gemeenschap. De gelovige gemeente maakte de kerk. Alleen de aanwezigheid van een predikant volstond daarom niet om het avondmaal te vieren. Dat kon pas als de gemeente er ook was. Zonder gemeente geen kerk. Op allerlei manieren werd duidelijk dat Calvijn en de zijnen groot belang hechtten aan die lokale gemeenschap. Zo verhuisde de avondmaalstafel (het vroegere altaar) al bij Zwingli naar het midden van de gemeente. Evenals andere reformatoren beijverde Calvijn zich voor de gemeentezang. Hij zag in gemeentezang een middel om de gelovigen actief aan de kerkdienst te laten participeren. Calvijn gebruikte hiervoor de psalmen. Hij zocht en vond anderen die in staat en bereid waren om de psalmen te berijmen.

Ook in het kerkelijk bestuur nam Calvijn afstand van de clericale katholieke kerk. De kerk zou niet langer alleen moeten worden bestuurd door de clerus, zeg maar de predikanten, maar ook door 'gewone' gemeenteleden. Ouderlingen zouden samen met de predikanten verantwoordelijk moeten zijn voor de kerkelijke tucht; diakenen zouden verantwoordelijk zijn voor de armenzorg. Noch ouderlingen, noch diakenen waren gestudeerde theologen. Gezamenlijk zouden de verschillende ambtsdragers verantwoordelijk zijn voor het kerkelijk reilen en zeilen.

De predikant kreeg in deze kerk een andere rol dan de priester had gehad. De priester had bemiddeld tussen God en mens, maar in de gereformeerde kerk stond de gelovige rechtstreeks, zonder bemiddelende instanties, tegenover God. De predikant was er om vanuit de grondtalen de bijbel uit te leggen. Hij was er echter niet om tussen God en de gelovige te bemiddelen.

Ook op dit punt echter was de theorie anders dan de praktijk. Hoewel in theorie alle gelovigen gelijk waren, was de ene gelovige toch 'gelijker' dan de andere. In de gereformeerde traditie kreeg de preek namelijk een sacramenteel karakter. God was aanwezig in het woord. De gelovigen moesten naar een preek luisteren, alsof God zelf tot hen sprak. Het feit dat God door een mensenmond sprak, namelijk de mond van een predikant, was een oefening in nederigheid. Met andere woorden: ondanks zichzelf kende ook Calvijn aan de predikant een bijzondere macht toe. Dankzij zijn woorden, dankzij zijn preek, kwam God de gelovige immers op bijzondere wijze nabij.

De bijzondere positie van de predikant zien we terug in de praktijk van het kerkelijk bestuur. In de jonge gereformeerde kerken speelden predikanten in de regel de eerste viool. Een predikant 'had' een ouderling; het omgekeerde ben ik nog nooit tegengekomen. In brieven van en aan kerkenraden wordt de predikant als eerste genoemd, daarna de andere ambtsdragers. In de zestiende eeuwse briefcultuur was dat een duidelijke aanwijzing dat de predikant de hoogste in rang was. Predikanten waren bovendien de voorzitters van de kerkenraad en predikanten waren degenen die contact onderhielden met de zusterkerken. Ook de kerk van Calvijn was kortom een domineeskerk.

Daar kwam nog iets bij. Zoals betoogd stond bij Calvijn de plaatselijke gemeenschap centraal. Toch zijn er waarschijnlijk niet zo veel voorgangers in de geschiedenis geweest, die zich bij tijd en wijle zo hebben vervreemd van de gelovige gemeenschap als Calvijn heeft gedaan. Dat had te maken met de kinderen van Genève: zij bleven Calvijn beschouwen als die vreemdeling uit Frankrijk. Maar het had ook te maken met Calvijn zelf. In zijn ijver van Genève het rijk van Christus op aarde te maken, toonde Calvijn bijzonder weinig begrip voor mensen die een iets ander ideaal voor ogen zweefde dan hemzelf. Mensen die niet op dezelfde manier hun leven wensten te reformeren als Calvijn, kon Calvijn uitschelden voor honden en onreine varkens. Berucht werd de doopnamenaffaire. Kinderen uit Genève waren dikwijls vernoemd naar de lokale heilige François. Calvijn en de zijnen hernoemden de kleine Françoisjes naar een bijbelse figuur, bijvoorbeeld naar Abraham. Toen een vader, Ami Chapuis, zijn zoon hardnekkig François bleef noemen, per slot van rekening heette de grootvader ook zo, belandde Chapuis in het gevang.

Een laatste spanningsveld dat ik noem is Calvijns godsbesef. Naar Calvijns besef was God een onmetelijk majesteit. God was niet met menselijke maat te meten en was niet met menselijke elementen te vatten. Dit besef was een van de redenen voor Calvijns afkeer van het katholieke ritueel. In beelden en symbolen zag Calvijn een vermetele poging om een God op menselijke maat te maken.

Wij moeten niet proberen Jezus Christus van zijn hemelse glorie te beroven om zelf dichter bij hem te staan. Dat is namelijk de handelwijze van de ongelovigen: zij willen altijd beneden op aarde blijven en God naar hun eigen smaak transformeren. Wij zien toch wat de papen doen. Zij hebben geen God tenzij ze beeldjes hebben, die ze dan symbolen en geheugensteunen noemen. Hoewel ze zien dat het slechts dode afbeeldingen zijn, maken ze er een God van die ze dus hebben opgesloten en aan één plek hebben gebonden. En zij menen dan ook nog dat ze tot die God hun toevlucht kunnen nemen zoals dat bij de levende God het geval is.

Bij de rationele doordenking van het geloof gold eveneens dat de mens zich zou moeten realiseren dat hij met God te maken had. Met grote regelmaat waarschuwde Calvijn tegen een overmatige nieuwsgierigheid. De mens zou zich moeten neerleggen bij Gods wil, bij Gods almacht, bij Gods wijs bestuur in plaats van dat alles te willen narekenen met een menselijke maat. Preek na preek eindigde Calvijn met de woorden: Laat ons ons dan neerbuigen voor de goede God. De mens paste slechts een houding van diep ontzag en diepe eerbied.

Een scherpe tegenstelling met dit alles vormt Calvijns predestinatieleer. Deze predestinatieleer is bij Calvijn nog een soort aanhangsel bij zijn leer. Bij zijn leerlingen wordt het echter een hoeksteen van het geloof. Tegen tijdgenoten die geloofden in het noodlot en meenden dat een mens weinig kon veranderen aan zijn eigen levensloop, betoogde Calvijn dat de mens geen 'stok en blok' was maar zich veilig zou mogen weten in Gods hand. Gedrongen door vragen van tegenstanders werkte Calvijn deze leer steeds verder uit. God verloor een mens nog voor hij of zij werd geboren uit tot heil of onheil. Hoewel Calvijn keer op keer zijn lezers verzekerde niet te willen snuffelen in de schatkamer van Gods eeuwig raadsbesluit, wist hij op het laatst van zijn leven akelig precies te melden hoe dit eeuwig raadsbesluit eruit zag. Nog erger werd het bij zijn leerling Beza. Beza maakte van de predestinatieleer een soort belastingschema. Daarmee voltrokken zich twee drama's. Calvijns tegenstanders verweten Calvijn dat hij van de mens een 'stok en een blok' had gemaakt. Immers al voor de mens was geboren stond vast of hij was voorbestemd tot heil of tot onheil. Op zijn eigen bestemming had de mens geen invloed en het concrete leven leek er niet meer toe te doen. Het tweede drama was dat de Calvijn die keer op keer had verzekerd niet hoger te willen vliegen dan hem paste, en niet meer van God te willen weten dan een mens voegde, nu zelfs wist hoe Gods uitverkiezing van mensen werkte.

Calvijn en de calvinisten

Binnen de gereformeerde beweging die in de zestiende eeuw zich over Europa verspreidde, werden de tegenspraken en breuklijnen binnen Calvijns theologie zichtbaar. Daar kwam nog bij dat andere leidsmannen van de gereformeerde beweging soms andere accenten legden dan Calvijn. Zo kritiseerde Heinrich Bullinger Calvijn vanwege diens predestinatieleer. Omdat God wilde dat alle mensen zalig werden, zo bracht Bullinger naar voren, behoorde men slechts te spreken over een uitverkiezing tot heil.

Hoewel er geen eenstemmigheid was en hoewel katholieke polemisten niet nalieten de gereformeerde meningsverschillen luid en duidelijk aan de wereld kenbaar te maken, slaagden de gereformeerden er in een omvangrijke aanhang te verwerven. Gereformeerden veroverden de wereld met hun geschriften, een uitgebreid correspondentienetwerk en predikanten die werden uitgezonden om de gereformeerde waarheid te verkondigen.

Daarbij hadden de gereformeerden een groot voordeel boven de lutheranen: hun organisatie kon los van de overheid functioneren. Ze kenden een recht van verzet en hadden de overheid niet nodig om kerkelijke ambtsdragers te bevestigen en hun kerkdiensten te organiseren. Daardoor waren de gereformeerden wel, en de lutheranen niet in staat om bijvoorbeeld wortel te schieten in de Lage Landen.

Voor gereformeerden in verschillende landen was Calvijn een belangrijke adviseur. Maar dat waren anderen ook. Luther was degene die na jaren van paapse duisternis 'het licht weer op de kandelaar had gezet', Bullingers prekenboek ging mee op ieder VOC-schip. Calvijn had met die rol van adviseur geen moeite. Hij was zich ervan bewust dat gemeentes in verschillende landen verschillende voormannen om advies vroegen en vervolgens zelf bepaalden wat ze zouden doen.

De gereformeerde beweging werd zodoende onvermijdelijk een los-vast- verband van verschillende kerken met eigen accenten. Kerken uit verschillende landen waren solidair met elkaar en waren graag bereid elkaar te helpen. Dikwijls schiep de ervaring vervolgd te zijn of te worden, een band. Gereformeerden uit verschillende landen stonden met elkaar in contact, gaven elkaar advies en discussieerden over de leer. Maar de plaatselijke kerken bleven in hoge mate zelf verantwoordelijk. Zo kon het gebeuren dat de Nederlandse kerken alleen psalmen zongen, terwijl de Zwitserse gereformeerde kerken ook gezangen zongen.

Gezamenlijke kenmerken waren er ook. In de gereformeerde vroomheid stond steeds de bijbel centraal. Het besef dat God niet in menselijk elementen was te vangen omdat de afstand tussen God en mens niet vanuit de mens kon worden overbrugd, leidde tot een indrukwekkende soberheid in de kerkgebouwen van de gereformeerden, of –zo u wilt- een liturgische kaalslag. En in hun sobere kerkgebouwen, treffend verbeeld door Saenredam, zongen de gereformeerden hun psalmen. Het lijkt mij niet te gewaagd om te stellen dat de psalmen meer dan wat ook de spiritualiteit van de gereformeerden hebben gevormd. Met het grillige weerbarstige godsbeeld van de psalmen werden de gereformeerden immers keer op keer geconfronteerd.

En dan nog iets over die vooroordelen. Bij een vat vol tegenstrijdigheden als Calvijn was is het misschien wel passend dat aan de vooroordelen, hoe onjuist ook, geen touw valt vast te knopen.

Calvijn stierf in 1564. Hij had zich toen, 55 jaar oud, letterlijk kapot gewerkt. Ofschoon Calvijn ongeveer dag en nacht werkte was het ook iemand die kon genieten: van vrienden en bijvoorbeeld van het meer van Genève.

Was Calvijn dus een tijdgenoot van ons geweest, dan vermoed ik dat hij na een dag netwerken achter zijn pc (RSI-bevorderend) hij zijn auto (misschien wel een bmw 7) zou hebben gestart om een stuk te wandelen in de natuur, immers het theater van Gods heerlijkheid.

En als ik met die veronderstelling gelijk zou hebben, zou Calvijn ongeveer net zo inconsequent zijn als waarschijnlijk velen van ons. Calvijn was inderdaad een vat vol tegenstrijdigheden. Zodoende was niets menselijks hem vreemd.

Calvinus oecumenicus

Over de receptie van het denken van Calvijn in de rooms-katholieke theologie.

Dr. Dick Akerboom sprak op de studiemiddag over de oecumenische betekenis van Johannes Calvijn over zijn relatie tot de katholieke traditie.

Op 31 januari 2008 kopte het dagblad *Trouw* "De geest van Calvijn waart door de rk kerkprovincie". In de bijdrage schrijft Monic Slingerland naar aanleiding van de afwijzende reactie van de generaal-overste van de Dominicanen op de oproep van enkelen van zijn Nederlandse medebroeders aan de parochies in Nederland in de brochure *Kerk en Ambt* om zelf een voorganger te kiezen en die te laten voor gaan in de eucharistieviering en naar aanleiding van de benoeming van mgr. W. Eijk tot aartsbisschop van Utrecht: "De restauratie van de rk [kerk]provincie lijkt definitief ingezet. Nederlandse katholieken kunnen beter wat Italiaanser leven". De teneur van de bijdrage in *Trouw* is, dat het een wonder is dat bij de "strengere regels" en het "strengere personeel" katholieken nog steeds naar de kerk gaan.

Mgr. Eijk wordt aangehaald in een interview met het *Brabants Dagblad*: "Een kwestie van anders omgaan met de regels... Nederlandse katholieken zouden een voorbeeld kunnen nemen aan Italianen". Monic Slingerland merkt op: "Misschien zijn Nederlandse katholieken teveel beïnvloed door de geest van Calvijn, en leggen ze de regels en de praktijk te precies op elkaar". In de bijdrage van Monic Slingerland wordt een strenge leer en praktijk gezien als typerend voor Calvijn en wordt een minder strikte toepassing van regels geassocieerd met de Italiaanse volksaard. Al met al zegt de bijdrage van Monic Slingerland veel over haar beeld van Calvijn en van de invloed van Calvijn op de gereformeerde traditie in Nederland. Het is de vraag of dat beeld overeen komt met de historische werkelijkheid en of men vermeend gedachtegoed van iemand zo maar mag transponeren naar een andere context.

Mijn bijdrage gaat uit van een dubbele vraagstelling. Enerzijds stemt het door Monic Slingerland en vele anderen gebruikte beeld van Calvijn overeen met de werkelijkheid zoals wij die kunnen achterhalen uit de contemporaine bronnen? Anderzijds welke rol speelt Calvijn, of kan hij spelen in de oecumenische dialoog tussen de rooms-katholieke kerk en de 'gereformeerde' kerken? Het gaat om een inventarisatie van het katholieke onderzoek naar Calvijn en de doorwerking daarvan in het oecumenisch gesprek. Dat alles tegen de achtergrond van de viering van de 500ste geboortedag van Calvijn, waarvan ik hoop dat één van de resultaten een grote hoeveelheid nieuwe publicaties zal zijn (ook van katholieke zijde) die ons inzicht in de persoon en het werk van Calvijn verdiept en die vruchtbaar zal zijn op de weg naar de eenheid tussen de kerken.

Dr. Dick Akerboom is universitair docent aan de Universiteit van Tilburg en bestuurslid van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

1. De ontwikkeling van het katholieke beeld van Calvijn¹

Een van de eerste katholieke theologen die in gesprek ging met Calvijn (1509-1564) was de Nederlandse theoloog Albertus Pigge (ca 1490-1542).² Pigge benadrukt, tegenover de predestinatieleer in de tweede versie van Calvijns *Institutio* (1539/40), dat de vrije wil van de mens moet meewerken met de genade. De controverstheoloog Johannes Cochlaeus (1479-1552) heeft niet alleen Luther fel bestreden, maar ook Calvijn.³ Het is opvallend dat Calvijn op de anti-calvinistische geschriften van Cochlaeus nauwelijks heeft gereageerd, vermoedelijk omdat Calvijn begreep dat aan het begin van de contrareformatie controverstheologie een genre was geworden en geen echte bijdrage meer leverde aan het gesprek tussen de confessies. In de laatste jaren van zijn leven werd Calvijn nog gedwongen te reageren op een anoniem gepubliceerd geschrift van Georgius Cassander (1513-1566). Calvijns antwoord draait rond een aantal vragen omtrent de kerk en de hervorming daarvan, waarbij Calvijn de katholieke kerk gelijk stelt aan de apostolische stoel, dat wil zeggen aan de paus.⁴ Opvallend bij deze theologen is dat de wijze waarop zij hun bezwaren tegen de opvattingen van Calvijn te berde brachten kwalitatief op hoog peil stond en dat zij een zekere waardering voor Calvijn konden opbrengen. Zij moeten bij Calvijn iets bespeurd hebben van een oecumenische openheid.

Kort na de dood van Calvijn werd de toon anders. H. Bolsec (gestorven ca. 1584) richtte zijn pijlen op de persoon van Calvijn.⁵ Dat negatieve beeld van Calvijn werd ongetwijfeld ingegeven door de polarisatie als gevolg van de godsdienstoorlogen in het algemeen en in Frankrijk in het bijzonder met de hugenoten. In Frankrijk speelde bovendien een binnenkatholiek conflict over het veronderstelde verband tussen calvinisme en jansenisme mee. Pas aan het einde van de 17^e eeuw wordt er weer genuanceerder over Calvijn gedacht. Ondanks het feit dat J.B. Bossuet (1627-1704) bij Calvijn zocht naar argumenten om de Hugenoten te kunnen bestrijden, onderkende hij o.a. dat Calvijn vasthield aan de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het Avondmaal en had hij oog voor de betekenis voor heel de reformatie van Calvijns leer over de kerk.⁶

Aan het begin van de 20e eeuw slagen katholieke Calvijn-onderzoekers er pas voor het eerst in Calvijn echt recht te doen. De katholieke literatuurhistoricus Ferdinand Brunetière (1849-1906) zette de toon.⁷ Hij waardeert Calvijns leer van de voorzienigheid van God en zijn opvatting over de gebrokenheid van de mens. Hij beschouwt de leer van de predestinatie als de keerzijde van genade, die de menselijke vrijheid niet opheft, maar juist fundeert. Juist op dit punt ziet hij een grote overeenstemming tussen Calvijn en de katholieke theologie. De kritiek van Brunetière op Calvijn is dat door zijn manier van denken het geloof is geïntellectualiseerd en geïndividualiseerd.

In de periode van het neo-scholastieke en antimodernistische denken slagen katholieke theologen er niet in zich los te maken van die vooronderstellingen en het denken van Calvijn naar waarde te schatten.

---

¹ Zie voor een veel uitgebreider overzicht H. Scholl, *Calvinus catholicus. Die katholische Calvinforschung im 20. Jahrhundert*, Freiburg, 1974. Het is opvallend dat aan het recent verschenen *Calvijn. Handboek* onder redactie van H. Selderhuis (Kampen 2008) geen bijdrage is te vinden van de hand van een rooms-katholieke Calvijn-onderzoeker, dat een bijdrage over de receptie van Calvijn in de rooms-katholieke theologie ontbreekt en dat het hele rooms-katholieke Calvijn onderzoek wordt afgedaan in een alinea (p. 555-556) waarin bijna alleen aandacht is voor het Duitse Calvijn-onderzoek. In een tijd waarin men een minder confessioneel bepaald en meer onbevooroordeeld onderzoek zou verwachten mijns inziens een misser.

² A. Pigge, *De libero hominis arbitrio et divina gratia*, Köln 1542

³ J. Cochlaeus, *De Interim brevis responsio*, Mainz 1549

⁴ G. Cassander, *De officio pii viri in hoc ecclesiae dissidio*, Basel 1561. Vergelijk Calvijns antwoord in *Responsio ad versipellem quendam mediatorem*, in: *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Braunschweig 1863-1890, (in het vervolg afgekort als CO) [vol]. 9.

⁵ H. Bolsec, *Histoire de la vie, moeurs, actes, constance, et mort de Jean Calvin*, Lyon 1577

⁶ J.B. Bossuet, *Histoire des Variations des Eglises Protestantes*, Paris 1688

⁷ F. Brunetière, *L'oeuvre de Calvin*. Geneve 1902

Na 1950 komt er plaats voor een meer onbevooroordeeld, meer 'oecumenisch' onderzoek naar persoon en werk van Calvijn. Als katalysator werkte de receptie van de 'dialectische theologie' van Karl Barth (1886-1968) door rooms-katholieke theologen als Hans Küng (* 1928).⁸ Door Barth werd hen duidelijk dat Calvijn in en vanuit de katholieke traditie gelezen kan en moet worden. A. Ganoczy wijst erop dat Calvijn, die mede aan de wieg heeft gestaan van de scheuring van de westerse kerk nu in zekere zin kan worden opgevat als iemand die mede staat aan de wieg van de hereniging van die kerk.⁹ Dit betekent niet dat Calvijn kritiekloos tot de katholieke traditie wordt gerekend. Maar deze en andere katholieke theologen¹⁰ zijn een duidelijk teken dat de contrareformatie voorbij is, ook al lijken de officiële uitspraken van de katholieke kerk met betrekking tot het zoeken naar de eenheid tussen de rooms-katholieke kerken en de World Alliance of Reformed Churches (WARC) wat voorzichtiger te zijn - maar daarover later meer.

Ook al zijn in het recente rooms-katholieke Calvijn-onderzoek bijna alle grote thema's van de theologie van Calvijn opnieuw bestudeerd en zijn er convergenties vastgesteld tussen Calvijn en de rooms-katholieke traditie, de meeste studies houden zich bezig met de vragen rond kerk en ambt omdat daar op het eerste gezicht de meeste punten van divergentie lijkt te liggen.

2. "Calvijn heeft zijn gezicht niet mee"

Het katholieke Calvijn-onderzoek heeft zich weinig bezig gehouden met het leven en de persoon van Calvijn. Toch moeten op dit punt enkele opmerkingen gemaakt worden. Van Calvijn zijn maar weinig contemporaine portretten bewaard gebleven. Het meest bekende portret tekent hem als een mager persoon met een lange puntige baard. Dat portret lijkt ook het meest te zijn gekopieerd. Het oogt streng. Maar was Calvijn werkelijk zo streng? Of is het eerder zo dat zijn volgelingen hun eigen strenge handhaving van leerregels hebben geprojecteerd in hun voorbeeldfiguur? Is de strenge formulering van de "gereformeerde" belijdenis in Nederland tijdens de Synode van Dordrecht niet bepalend geweest voor de kijk op Calvijn in Nederland? Heeft het feit dat de opvattingen van Arminius in Nederland werden afgewezen dat beeld niet strenger gemaakt, dan Calvijn in werkelijkheid was. Het is zeker dat Calvijn niet een van de "rekkelijkste" theologen was, maar was hij werkelijk zo "precies"? Moest altijd alles volgens de regels?

In de eerste plaats kon Calvijn intens genieten van de schepping en wat die voortbracht. Dat gold ook voor eten en drinken. "Mensen hebben weliswaar genoeg aan water, maar God heeft toch wijn gegeven om ons vrolijk te maken" aldus Calvijn. "Wijn drinken is niet per se slecht". Diezelfde Calvijn gaf toe dat hij wanneer hij dorst had de neiging had meer wijn te drinken dan eigenlijk goed was. Hij waarschuwde dan ook tegen overmatig drankgebruik. "Maar als wijn vergif is voor een drinkaard wil dat toch niet zeggen dat iedereen er een afkeer van moet hebben. Alsjeblieft niet, zeg. Wij laten ons daar de smaak niet door bederven, integendeel ons smaakt de wijn heerlijk."¹¹

---

⁸ Vergelijk hier H. Küng, *Rechtfertigung. Die Lehre Karl Barths und eine katholische Besinnung*, Einsiedeln 1957, 276: "Wie sich der Lutheraner Schlink auf die lutherischen Bekenntnisschriften beruft, so beruft sich der Reformierte Karl Barth in all den ontologischen Sätzen seiner Rechtfertigungslehre auf Calvin ... Und da ist es doch sicher bedeutungsvoll, dass gerade in der Rechtfertigungslehre, wo die reformatorische Theologie ihren Ausgang genommen hatte, heute wieder grundsätzliche Übereinstimmung besteht zwischen katholischer und evangelischer Theologie."

⁹ A. Ganoczy. *Le jeune Calvin. Genèse et évolution de sa vocation reformatrice*, Wiesbaden 1966, 368

¹⁰ Voor Nederland moeten hier genoemd worden L. Smits, *Saint Augustin dans l'oeuvre de Jean Calvin*, Assen 1957-1958 en M. de Kroon, *De eer van God en het heil van de mens. Bijdrage tot het verstaan van de theologie van Johannes Calvijn naar zijn Institutie*, Roermond 1968.

¹¹ Deze citaten werden aangehaald naar aanleiding van de introductie van 5000 flessen wijn met op het etiket het portret van Johannes Calvijn in het Reformatorisch Dagblad van 9 mei 2008. Dit initiatief van het Instituut voor Reformatieonderzoek riep onmiddellijk een reactie op van een lezer uit Urk, Frans W. Kramer, die een opmerking maakt die kenmerkend is voor de strengheid die men in bepaalde "gereformeerde" kringen praktiseert: "Met name Paulus waarschuwt met grote klem voor

Het genieten van de schepping is ook het motief voor de zondagsrust. Na gedane arbeid is het goed rusten. Calvijn kon met plezier op zondagmiddag met een zeilboot het meer van Genève opgaan en daar desnoods zijn hengel uitgooien.¹² De zeer strikte observantie van de zondagsrust in bepaalde “gereformeerde” kringen in Nederland zou, vermoed ik, door Calvijn niet begrepen worden.

Ook ten aanzien van de kerkelijke regelgeving was het Calvijn die oog had voor wat wel of niet mogelijk was en die niet pleitte voor strikte handhaving per se. Een heel mooi voorbeeld is te vinden in een briefwisseling tussen de Frans sprekende vluchtelingengemeente in Wesel en Calvijn. In 1553 eist de raad van de stad Wesel (in 1561 doet zich een soortgelijke situatie voor in Frankfurt) van de “gereformeerden” dat zij zich houden aan de Augsburgse Confessie, de lutherse belijdenis.¹³ De sacramenten mogen alleen bediend worden in de lutherse kerk in de stad, in het Duits en volgens de lutherse liturgie. De vluchtelingengemeente wil dat niet accepteren en wil de stad verlaten. Maar in een brief adviseren de predikanten van Genève de vluchtelingengemeente zich aan te sluiten bij de lutherse avondsmaalsviering ook al bevat die zaken die niet in overeenstemming zijn met de viering in de “gereformeerde” traditie. De predikanten in Genève zijn van mening dat het gebruik van kaarsen, hosties en een misgewaad bij het avondmaal niet zo belangrijk is dat men daarom niet aan het avondmaal zou kunnen deelnemen. Deze gebruiken hebben immers niets te maken met de hoofdzaken van het geloof. Men moet zich aan de ander aanpassen in al die gebruiken, die niet beslissend zijn voor de belijdenis, opdat de eenheid van de kerk niet verstoord wordt door al te grote strengheid CO 15,78 vv.; vergelijk CO 15,218-219). Calvijn zoekt naar eenheid met de lutheranen, maar die eenheid mag niet ten koste gaan van de waarheid. Wanneer de waarheid in het geding is, is Calvijn streng in de leer.

Calvijn wees de (polyfone) koorgezang, die de liturgie aan het einde der Middeleeuwen vaak kenmerkte, af. Volgens Calvijn was het gevaar dat door de fraaie melodieën het Woord niet meer gehoord werd. Daarom moest de gemeente zelf zingen, *a capella*, om de betekenis van het Woord beter te laten doordringen. Daarom ook was Calvijn tegen het gebruik van een orgel tijdens de dienst. In 1562 laat hij het orgel zelfs verwijderen uit de Saint Pierre in Genève. Maar dat betekent niet dat Calvijn zich tegen ontspanning door middel van muziek (en andere kunstuitingen) verzette. Het tegendeel is het geval: muziek ziet Calvijn als een geschenk van God.¹⁴

Calvijn kon inderdaad op momenten streng zijn, daar waar het ging om aspecten van de leer die de kern van de belijdenis raakten, maar het is ook eigen aan Calvijn dat hij intens kon

---

bandeloosheid in de wijn. Exegetisch gaat zowel Calvijn als Selderhuis [die aan het woord is in het oorspronkelijke artikel; D.A.] onbegrijpelijk hieraan geheel voorbij. Ik ervaar dit als een vorm van studeerkamergeleerdheid. Wanneer Calvijn op het goede van de schepping wijst en dat het Gods bedoeling was dat de mens ook zou genieten van lekker eten en heerlijke wijn, heeft hij gelijk. Hij gaat dan echter voorbij aan de breuk die er door onze eigen schuld gekomen is in de geschiedenis en de relatie met onze Schepper. Aan het onbepaalde en zondeloos genieten onder het oog van God is toen voorgoed een einde gekomen. Onbepaald genieten en vreugde bedrijven heeft nu een rouwrandje” *Reformatoisch Dagblad* 15 mei 2008.

Deze reactie illustreert treffend mijn vermoeden dat het strenge beeld van Calvijn bepaald is door de context van bepaalde groeperingen binnen het “gereformeerd” protestantisme in Nederland.

¹² Vergelijk hier bijvoorbeeld OC, 13, 603

¹³ Het is zeer goed mogelijk dat de raad van de stad Wesel dat deed ter bescherming van de stad en haar bevolking. De politieke en militaire situatie in het gebied rond Wesel was erg in die tijd erg instabiel. De Augsburgse Confessie was de enige confessie die door de Rijksdag was aanvaard en bood een zekere mate van bescherming. Pas in 1648 bij de Vrede van Munster werd ook de “gereformeerden” officieel vrijheid van godsdienst verleend in de gebieden waarin zij zeggingschap hadden. Tot die tijd schuilden zij soms onder de Augsburgse Confessie.

¹⁴ Le Seigneur, pour nous distraire des allèchements de la chair, nous présente le moyen de nous occuper en joie spirituelle. Or parmi les choses recréant et donnant volupté, la musique est la première et principale. C'est un don de Dieu député à cet usage, et il ne faut pas en abuser pour convertir en condamnation, mais en user pour servir à honnêteté, schreef Calvijn in 1542. Geciteerd bij W.H. Thijssse, *Zeven eeuwen Nederlandse muziek*, Rijswijk 1949, 78.

genieten van het goede van de schepping. Het strenge Calvinbeeld, dat men in Nederland nog vaak tegen komt, is typisch voor de Nederlandse 'gereformeerde' traditie en zegt meer over de Nederlandse 'gereformeerden' dan over Calvin.

3. Enkele aspecten van Calvijns persoon en theologie nader beschouwd in het licht van het rooms-katholieke Calvin-onderzoek

Johannes Calvin was een man van zijn tijd. Hij heeft alles in zich opgenomen wat zijn tijd en zijn omgeving hem te bieden had. Al vroeg kwam hij via de priester Mathurin Cordier in aanraking met de geschriften van Luther en zo werd hij op het spoor van de reformatie gebracht. Oorspronkelijk wilde zijn vader dat hij priester zou worden, maar na een conflict met de bisschop van Noyon stuurde hij zijn zoon naar Orléans om rechten te studeren. Daar leerde Johannes via de humanist Melchior Wolmar o.a het werk van Erasmus kennen. In het voorwoord van zijn commentaar op de Psalmen (1557) schrijft Calvin: "Hoe zeer ik ook uit gehoorzaamheid aan mijn vader ijverig rechten studeerde, toch heeft God door zijn geheime voorzienigheid mijn leven een andere richting gegeven. Ik was namelijk het bijgeloof van het pausdom zo hardnekkig toegedaan, dat het niet gemakkelijk was mij uit dat bodemloze moeras te trekken. Maar God heeft mij die voor zijn leeftijd al te zeer verward was door een plotselinge bekering gedwongen Zijn weg te gaan. Nadat ik de voorsmaak van de ware vroomheid had geproefd, ontbrandde in mij zo'n ijver om verder te gaan, dat ik mijn andere studie weliswaar niet opgaf, maar toch wel verwaarloosde. Er was nog geen jaar voorbij, toen iedereen, die naar de zuivere leer verlangde, naar mij, de nieuweling en beginner, kwamen om te leren." (CO 59, c 22) Over de precieze omstandigheden van de plotselinge bekering is niets bekend.¹⁵ Alles wijst er echter op, dat de kennismaking met het werk van Erasmus, met name de studie van Grieks en Hebreeuws, het bestuderen van de oudste bronnen van het christendom, met name de Schrift, de aanleiding is geweest. De bekering van Calvin is geen "plotselinge" ervaring geweest en kwam ook niet voort uit de ervaring van een existentiële crisis zoals bij Luther. Het lijkt veel meer een geleidelijk proces van contacten en inzichten dat Calvin bracht bij een diepgravende bestudering van de Schrift. Dit proces mondde niet uit in een directe breuk met de kerk waarin hij stond en die hij wilde hervormen. Johannes Calvin was weliswaar een leek, maar tegelijk een man van de kerk.¹⁶ Hij leefde binnen de wereld van de kerk. Hij heeft de katholieke kerk nooit willen verlaten, maar haar willen hervormen naar haar oerbeeld zoals dat naar voren komt uit het bijbels getuigenis, ook al heeft hij veel aspecten van de kerkelijke leer en het kerkelijk recht afgewezen.

Calvin stond theologisch gezien dicht bij Augustinus en Luther. De Schrift was voor hem de hoogste norm en hij was ervan overtuigd dat de boodschap van de Schrift helder is. Calvin stelt zich de vraag of de Schrift zondermeer identiek is aan het woord van God? Hij komt tot het inzicht dat het woord van God in wezen Christus is. Van Hem legt de Schrift getuigenis af. Hij is het hart van de Schrift.¹⁷ De Schrift op zich is niet letterlijk geïnspireerd. De bijbel is niet letterlijk waar van kافت tot kافت. De Schrift moet steeds opnieuw worden uitgelegd. De nood van de tijd (*necessitas temporum*) kan dwingen tot een andere interpretatie. Net als Augustinus en Luther was hij van mening dat de mens na de zondeval van God is afgekeerd en dat de mens van god afgekeerd blijft zolang God hem niet beet pakt, hem omdraait en hem weer op God richt. De mens is met betrekking tot God tot niets in staat. Voor het verlossend handelen van Christus gebruikt Calvin bij voorkeur de titel "middelaar".

¹⁵ Anders dan bij Luther, die in zijn brieven, preken, tafelgesprekken en boeken ons vaak een blik geeft in zijn eigen dagelijks leven met zijn noden, kwalen en zorgen, vinden we bij Calvin maar heel weinig uitingen daaromtrent.

¹⁶ Calvin genoot weliswaar de inkomsten van een kerkelijke fundatie, een zgn. *beneficium*, maar behoorde niet tot de geestelijke stand. Hij had geen wijding ontvangen. Gewoonlijk vervulde een lid van de geestelijke stand de verplichtingen horend bij die kerkelijke fundatie (vaak in plaats van de bezitter van het *beneficium* en voor een lager bedrag).

¹⁷ Calvijns *Institutie* wordt geciteerd naar *Iohannis Calvini Opera Selecta*, hrsg. von P. Barth und W. Niesel, München 1926-1936 (in het vervolg afgekort als OS), vol. 3,6

In de persoon van Jezus Christus komt God de mens tegemoet. In de christologie legt Calvijn andere accenten dan Luther. Waar voor Luther de uitwisseling van goddelijke en menselijke eigenschappen kenmerkend is, houdt Calvijn met een beroep op kerkvaders vast aan het bestaan van de goddelijke natuur ook buiten (extra) de aangenomen menselijke natuur.¹⁸

De grootste uitdaging voor Calvijn was het ontwerpen van een leer van de kerk. In de middeleeuwse theologie ontbrak die praktisch volledig. Wanneer in de late middeleeuwen traktaten verschijnen onder de titel *De ecclesia* (over de kerk) houden die zich vaak uitsluitend bezig met het formuleren van een leer over de macht van de paus. Calvijn moet dus van de grond af aan beginnen. Hij denkt de kerk vanuit de verkondiging. “Opdat de prediking van het evangelie haar kracht zou hebben, heeft Hij deze schat bij de kerk in bewaring gegeven. Hij heeft herders ingesteld en leraars om door hun mond de zijnen te onderwijzen. Hij heeft hen bekleed met gezag; kortom Hij heeft niets nagelaten dat dienstig zou zijn voor de heilige eenheid van het geloof en voor de goede ordening. In het bijzonder heeft hij sacramenten ingesteld om het geloof te voeden en te versterken”(OS 5,1,1). Deze beschrijving bevat de grondbegrippen van de ecclesiologie van Calvijn.

Calvijn maakt een onderscheid tussen de zichtbare en onzichtbare kerk. De onzichtbare kerk zijn de uitverkorenen, die God alleen kent. Dat is de kerk, waar de geloofsbelijdenis op doelt. De zichtbare kerk is een samenstel van gelovigen en huichelaars.

Kenmerken van de kerk (*notae ecclesiae*) zijn dat “het evangelie zuiver gepreekt moet worden en de sacramenten overeenkomstig het evangelie moeten worden bediend”.¹⁹

Calvijn breidt het eerste kenmerk echter uit tot “gepredikt en gehoord” (OS 5,1,9). Het opnemen van de horende en gelovende gemeente in *notae ecclesiae* kerk leidt tot de gedachte van de heiliging en dus van de kerkelijke tucht. Met het oog op Rome legt hij de nadruk op het woord van God, dat het beslissende kenmerk van de kerk is. Door deze concentratie op de verkondiging, de sacramenten en de kerkelijke tucht is de kerk een instituut met ambten en kerkorde. In de gemeenten worden de ambten bekleed door daartoe gekozen personen; hun ambt geeft hun groot gezag. Want Christus maakt gebruik van de diensten van deze mensen. ‘Ministerium’ is naar Christus gezien ‘dienst’, naar de gemeente gezien ‘ambt’.

Calvijn kent vier ambten. Het belangrijkste ambt is dat van de openbare verkondiging. In het verlengde daarvan ligt het ambt van leraar (*doctor*). Het ambt van de ouderlingen bestaat in de handhaving van de kerkelijke tucht samen met de predikanten. Aan de diakenen is toevertrouwd de verzorging van de zieken en de armen. Deze vier ambten zijn voor Calvijn gaven van God. Calvijn heeft duidelijk moeite om andere ambten, zoals bisschoppen en profeten op overtuigende gronden af te wijzen. Ook deze ambten voldoen immers aan het criterium, dat zij in de oergemeente aanwezig zijn (OS 5,3). Calvijns keuze werd uiteindelijk bepaald door dogmatische en praktische overwegingen.

De eenheid van de kerk is een centraal thema van de ecclesiologie van Calvijn en de titel van het eerste hoofdstuk van het vierde boek van de *Institutie* van 1559 luidt dan ook: ‘Van de ware kerk, met welke wij eenheid moeten onderhouden, omdat zij de moeder van alle gelovigen is’ (OS 5,1). De kerk is door Christus gesticht; er kan dan ook slechts één kerk zijn, omdat anders Christus uit elkaar getrokken zou worden. De zichtbare kerk verschijnt echter in een dubbele vorm: als algemene kerk (*ecclesia universalis*) en als plaatselijke gemeenten (*ecclesiae singulae*). In de plaatselijke gemeente moet volgens Calvijn een volledige overeenstemming zijn over de leer. Voor de gemeenschap van de protestantse kerk als geheel is volgens hem echter overeenstemming op hoofdpunten voldoende.

---

¹⁸ Calvijn neemt dit ‘extra’ ook op in zijn avondmaalsleer om de leer van de alomtegenwoordigheid van Christus te weerleggen. Hoewel in de theologie gesproken wordt over het “Extra Calvinisticum” gebruikt Calvijn zelf de term “extra” niet. Het wordt voor het eerst gebruikt in de *Heidelberger Katechismus* (vraag 48)

¹⁹ Calvijn ontleent deze kenmerken aan de *Confessio Augustana*, art. 7, het belangrijkste belijdenisgeschrift uit de lutherse traditie.

Tegenover de rooms-katholieke kerk dringt hij aan op het in acht nemen van de *notae ecclesiae*. Hij geeft toe, dat in de rooms-katholieke kerk niet alleen maar individuele christenen leven, maar ook gemeenten van Christus voortbestaan. In de rooms-katholieke kerk is echter 'de ware en legitieme ordening van de kerk' verloren gegaan, namelijk de verkondiging en de sacramenten. Toch zijn er sporen van kerk-zijn in de rooms-katholieke kerk bewaard gebleven, zoals de doop.²⁰ Opvallend is met name ook in ecclesiologische vragen dat Calvijn strenge regels formuleert, die hij strikt handhaaft ten aanzien van de leiders van de (plaatselijke) kerken. Maar in de pastorale praktijk zoekt hij naar een toepassing van de regels, die voor gewone mensen bruikbaar is.

Sacramenten bestaan uit een woord en een teken, maar het woord is hoger in waarde dan het teken; het sacrament is aanhangsel van de verkondiging. Voor Calvijn ligt de kracht van het teken in het woord. Calvijn verstaat het sacrament als daad van verkondiging (OS 5,14,1). De doop wordt gedefinieerd als een 'teken van initiatie', waardoor wij bij Christus ingelijfd worden en tot de kinderen van God gerekend worden (OS 5,15,1). Het avondmaal houdt verband met de doop. Het doel van het avondmaal is de versterking van het geloof op de weg naar het eeuwig leven door de verkondiging (OS 5,17,1). De instellingswoorden zijn "woorden van belofte".²¹ De interpretatie van de instellingswoorden toont aan, dat Calvijn de tegenwoordigheid van Christus en zijn weldaden, de gemeenschap met Christus en het heilswerk van Christus ziet als gave van het avondmaal. Op de theologische fundering volgt een uiteenzetting van de vragen, die de avondmaalsstrijd heeft opgeworpen. Calvijn verdedigt de tropologische uitleg van het woord 'is' in de instellingswoorden (OS 5,17,10). De tegenwoordigheid van Christus in het avondmaal is werk van de heilige Geest. Het genieten van het lichaam en bloed van Christus veronderstelt een, zij het nog zo zwak, geloof. Gemeenschap met Christus betekent, dat Hij met de gelovigen één substantie wordt. Calvijn legt de nadruk op de kracht die voortkomt uit de mededeling van deze substantie van lichaam en bloed van Christus (OS 5,17,24). Deze kracht is de heilige Geest (OS 5,17,12). Uit dit alles volgt logisch dat de verering van de elementen wordt afgewezen. Overigens beveelt Calvijn aan zo vaak als mogelijk het avondmaal te vieren.

Conclusie

Langzaam maar zeker lijkt een apologetisch danwel confessioneel bepaalde visie op het leven en werken van Calvijn plaats te maken voor een onbevooroordeelde visie, hoewel er nog veel werk te verzetten is. Te lang is op apologetische of confessioneel bepaalde gronden de waarheid niet onder ogen gezien of anders voorgesteld dan in werkelijkheid het geval was. Een dergelijke houding is ook de "gereformeerde" traditie niet vreemd (geweest). Het is duidelijk dat de kerk aan de vooravond van de Reformatie op een groot aantal punten niet meer beantwoordde aan het ideaal van de eerste christelijke gemeente. De hervormingsconcilies van de 15^e eeuw waren er niet in geslaagd de wantoestanden en misbruiken in de kerk af te schaffen. Het wordt tijd dat de rooms-katholieke kerk volmondig toegeeft, dat zij mede schuldig is aan de scheuring van de kerk van het westen. De rooms-katholieke kerk heeft zich na het Concilie van Trente bevrijd van de misbruiken, de magische beleving van sacramenten en sacramentaliën enz., die in de kerk van de middeleeuwen waren ontstaan. Calvijn heeft zich terecht verzet tegen deze zaken en geprobeerd de kerk weer bij het woord van God te brengen. Het is duidelijk dat veel van de verwijten van Calvijn aan de toenmalige kerk de rooms-katholieke kerk anno 2008 niet meer treffen. Het rooms-katholieke Calvijn-onderzoek laat zien dat Calvijn op de wezenlijke "artikelen van het geloof" dicht bij de katholieke traditie staat. Op een aantal voor rooms-katholieken belangrijke punten wijkt Calvijn af, zoals op de leer onfeilbaarheid van de paus en de Maria-dogma's. Maar de rechtzinnigheid van Calvijn in rooms-katholiek perspectief

---

²⁰ Vergelijk hier: W. Nijenhuis, *Calvinus oecumenicus. Calvijn en de eenheid der Kerk in het licht van zijn briefwisseling*, 's-Gravenhage 1958, 225-252

²¹ OS, 5,17,4

mag niet achteraf gemeten worden aan dogmatische inzichten in de rooms-katholieke kerk of zelfs die in de kerken die zijn voortgekomen uit zijn eigen reformatie van later datum. Veel van de resultaten van rooms-katholieke Calvin-onderzoek zijn min of meer verwerkt in de officiële dialooggesprekken tussen de rooms-katholieke kerk en de WARC.²² In 1968 en 1969 nog voor de oprichting van de WARC in 1970 vonden verkennende besprekingen plaats tussen de RKK en het wereldwijde verband in oprichting om te komen tot een officiële dialoog. Er werden drie gespreksthema's afgesproken namelijk de christologie, de ecclesiologie en het gezamenlijk getuigenis, die achtereenvolgens in drie fasen van de dialoog gesprekken aan de orde zijn geweest. De eerste fase in de dialoog vond plaats tussen 1970 en 1977 en werd afgesloten met het document *The Presence of Christ in Church and World*.²³ De tweede fase in de dialoog duurde van 1984 tot 1990. Het resultaat van deze besprekingen is vastgelegd in het rapport *Towards a Common Understanding of the Church*.²⁴ De derde fase besloeg de jaren 1998 tot 2005 en werd afgesloten met het rapport *The Church as Communion of Common Witness to the Kingdom of God*.²⁵ Daarmee zijn de oorspronkelijk overeengekomen gespreksthema's besproken. Ongetwijfeld zal voor het komende decennium een nieuw thema worden overeengekomen. Vanaf het begin van de katholiek-gereformeerde dialoog is steeds de vraag aan de orde geweest welke methode het meest geschikt is. Al in de eerste fase waren de deelnemers aan de dialooggesprekken ervan overtuigd dat "niet alleen de bijzondere spanningen tussen beide tradities" moesten worden weergegeven, maar ook "de gemeenschappelijke zorg om de relevantie van Christus in de wereld vandaag". In de tweede fase werd gezocht naar een verzoening van herinneringen door te putten uit plaatselijke case studies om de relaties tussen beide tradities in de loop van de geschiedenis te beschrijven. In de derde fase werd de strijd om de verdeeldheid onder de christenen te overwinnen verbonden met de strijd omdat datgene te overwinnen wat samenlevingen, volken, culturen en godsdiensten in de wereld van vandaag. In deze fase heeft men Calvijns uitgangspunt bij het uitleggen van de Schrift gebruikt, namelijk dat de nood van de tijd de interpretatie van de boodschap moet leiden. In het tweede hoofdstuk van het rapport 'De kerk als gemeenschap van gezamenlijk getuigenis van het Koninkrijk van God' komen onder de titel "Getuigen van het Koninkrijk: drie verhalen uit verschillende contexten" uitdagende situaties aan de orde waarin katholieke en gereformeerde christenen vandaag de dag samen getuigen van het Koninkrijk Gods. Uitvoerig wordt hier aandacht besteed aan een contextuele theologie. Er worden drie getuigenissen gepresenteerd waarin het christelijk leven geconfronteerd wordt met de strijd om gerechtigheid van de inheemse volken in Canada, resp. met de worsteling rond het apartheidssysteem in Zuid-Afrika en het moeizame zoeken naar verzoening en vrede in Noord-Ierland.

²² De gesprekken tussen de rooms-katholieke kerken en de WARC zijn in zekere zin ingewikkelder dan de gesprekken tussen de rooms-katholieke kerk en de Lutherse Wereldfederatie (LWF). De oorzaak daarvan is gelegen in het feit dat de Lutherse kerken weliswaar als nationale kerken georganiseerd zijn maar onder een door bijna alle lutherse kerken aanvaarde belijdenis, de "onveranderde Augusburgse Confessie" (1530). Deze keuze voor de onveranderde Augusburgse Confessie brengt ook met zich mee dat hoewel Philippus Melanchthon de tekst heeft gemaakt, toch de opvattingen van Luther erg belangrijk zijn gebleven in de Lutherse traditie, omdat de door Melanchthon veranderde Augusburgse Confessie (1540) in de lutherse kerken suspect was en werd afgewezen. De kerken die lid zijn van de WARC zijn nationale kerken met nationale geloofsbelijdenissen, zoals de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Maar verder is de 'gereformeerde' traditie ontstaan uit twee lijnen, kortweg te typeren met Zürich en Genève. Dat heeft in ieder geval op de Nederlandse variant van de gereformeerde traditie grote invloed gehad. Zo is bijvoorbeeld de Avondmaalsleer Zwingliaans en niet Calvinistisch.

²³ "The Presence of Christ in Church and World", in H. Meyer and L. Vischer (eds), *Growth in Agreement*, New York 1984, 434-463

²⁴ "Towards a Common Understanding of the Church", in J. Gros et al. *Growth in Agreement II*, Geneva 2000, 780-818. Vergelijk hier verder: *From Roots to Fruits – Protestants and Catholics Towards a Common Understanding of the Church*. M.E. Brinkman and H. Witte (eds.), Geneva, 1998

²⁵ <http://warc.jalb.de>

Misschien kan ook het omgekeerde gelden in het geloofsgesprek tussen de rooms-katholieke kerk en de kerken verenigd in de WARC. Misschien is het moeite waard na te gaan of de noodoplossing waarvoor Calvijn, gedwongen door de situatie in de eerste helft van de 16^e eeuw, gekozen heeft ten aanzien van zijn leer over kerk en ambten, opnieuw onder ogen te zien en na te gaan of er voor de traditionele opvatting van het kerkelijk ambt weer ruimte kan worden gevonden. Mij lijkt het in ieder geval goed dat in een volgende fase van de katholieke-gereformeerde dialoog de ambtsopvatting uitdrukkelijk op de agenda wordt geplaatst. In het rooms-katholieke Calvijn-onderzoek maar ook in recent onderzoek vanuit de gereformeerde traditie is al veel voorwerk verricht.

Naar een gedaanteverandering voor de Oecumene? Over de betekenis van het 'Global Christian Forum'

In november 2007 werd in Limuru nabij Nairobi (Kenia) een bijeenkomst gehouden van het Global Christian Forum. Mgr. dr. J. Vercammen, aartsbisschop van Utrecht van de Oud-Katholieke Kerk nam er aan deel en schetst de betekenis van dit forum voor de toekomst van de oecumene.

Voor de eenheid onder christenen is meer vereist dan gelijke inzichten in dogmatische en ecclesiologische kwesties.¹ Conflicten uit het verleden moeten ook geheeld worden en de pijn van de wederzijdse verkettering vraagt nog om troost. Verzoening en vergeving zijn daarbij sleutelwoorden. Daarom vraagt elk toenaderingsproces om meer dan alleen een studieuze aanpak, het vraagt om een ontmoeting waar christenen elkaar hun kwetsbaarheid durven te tonen. Het eerlijk beluisteren van elkaars' geloofs- en levensverhaal opent de mogelijkheid dat verhaal ook te gaan delen. Eenheid onder christenen zal – met andere woorden – nooit gerealiseerd worden als we niet eerst in elkaars' schoenen zijn gaan staan. Als men vanuit het standpunt van de ander de eigen geschiedenis opnieuw gaat lezen, worden nieuwe inzichten gewekt waardoor conflicten en scheidingen meteen in een nieuw daglicht komen te staan. Vooral als men zich ervan bewust wordt dat men ervan mag uitgaan dat alle christenen proberen te leven en te handelen vanuit een verbondenheid met de Verrezenen, Christus, zijn wij ook met elkaar verbonden. Dit is zeker geen nieuwe wetenschap, dat het echter als leidraad wordt genomen voor een 'oecumenische strategie' is wel nieuw.

Hiermee is meteen in enkele woorden het concept van het Christelijk Wereldforum ("Global Christian Forum" – GCF) samengevat. Het forum is een totaal nieuw fenomeen in de oecumenische beweging. In deze bijdrage ga ik verder in op het concept en de doelstelling ervan, ik vertel een en ander over de eerste Wereldontmoeting van kerkleiders, waaraan ik zelf ook mocht deelnemen en ik eindig met het schetsen van de grote lijnen van de evaluatie- en planningvergadering die medio november in India gehouden werd.

Een ontmoeting van kerkleiders van over heel de wereld

Het was de eerste maal in de geschiedenis dat zoveel kerkleiders uit een dergelijk breed spectrum van de christenheid, elkaar ontmoetten. Ze waren met zijn 226 uit 72 landen en uit alle christelijke tradities: Anglicaan, katholiek, evangelicaal, onafhankelijk, orthodox,

Mgr. dr. Joris Vercammen is aartsbisschop van Utrecht van de Oud-Katholieke Kerk en voorzitter van de Unie van Utrecht. Hij is lid van het Centraal Comité van de Wereldraad van Kerken. In november 2007 nam hij deel aan de zitting van het Global Christian Forum in Lumuru (Kenia).

¹ Voor dit artikel heb ik geput uit eigen notities en documentatie. Een aantal documenten kan men terugvinden op de site van het Global Christian Forum: www.globalchristianforum.org En verder maakte ik gebruik van de overzichtsbundel Richard Howell (ed.) *Global Christian Forum. Transforming ecumenism*. New Dehli, Evangelical Fellowship of India, 2007, 186 pp.

oriëntaals, oud-katholiek, pinkster en protestants. De bijeenkomst vond plaats van 6 tot 9 november 2007 in Limuru, nabij Nairobi, de hoofdstad van Kenia.

De bedoeling was elkaar beter te leren kennen. De ervaring leert namelijk dat er tussen de christenen uit de kerken die lid zijn van de Wereldraad en zij die lid zijn van kerken die dat niet zijn, een grote kloof gaapt. Aan de ene kant betreft het dus christenen uit de 'traditionele kerken', aan de ander kant christenen uit de pinksterkerken, de evangelische beweging en de onafhankelijke Afrikaanse kerken. Terecht kreeg deze bijeenkomst de naam van een 'wereldwijd christelijk forum' (Global Christian Forum) want de wereldwijde christenheid was er in zal zijn verscheidenheid aanwezig.

Het idee en de uitwerking

Aan de bijeenkomst gingen haast tien jaren aan voorbereiding vooraf. Het idee, dat midden de jaren negentig door dr. Konrad Raiser, de vorige algemeen secretaris van de Wereldraad van kerken, gelanceerd werd, kreeg zijn eigenlijke uitwerking op de eerste voorbereidende conferentie in 1998. Voor deze conferentie waren ook al verschillende mensen uit zeer diverse hoeken van de christenheid uitgenodigd. Het is overigens te danken aan de onvermoeibare inzet van de Nederlander Hubert van Beek, stafid van de Wereldraad, dat zowel het proces van het Global Christian Forum van de grond gekomen is als dat de bijeenkomst in Limuru een succes werd. Met een niet aflatende ijver heeft Hubert van Beek gebouwd aan persoonlijke contacten en op die wijze een netwerk gesmeed dat de basis legt voor groter vertrouwen onder de christenen en meer samenwerking in de christenheid. De voorbereiding van deze wereldontmoeting van kerkleiders bestond uit verschillende regionale bijeenkomsten in alle (sub-)continenten. Deze bijeenkomsten waren beperkter van opzet en hadden minder deelnemers zodat concept en formule er konden worden uitgetoetst. Samen de Schrift lezen en met elkaar geloofsinzichten en –ervaringen delen, samen bidden en zich samen bezinnen op de missie van de christenen in de wereld: dat zijn de ingrediënten van het Global Christian Forum, dat op die wijze vooral een proces op gang wil brengen zowel binnen de verschillende confessies alsook onderling.

De achtergrond

Het idee moet gezien worden tegen de achtergrond van de ervaren impasse waarin de oecumene dreigt terecht te komen en die het gevolg is van de volstrekt gescheiden wegen die verschillende 'fracties' van het wereldchristendom gaan. De samenwerking met de Rooms-Katholieke Kerk werd door de Wereldraad en het Vaticaan samen voor meer dan veertig jaar al op een gestructureerde wijze aangepakt, de contacten met de pinksterkerken en de evangelische beweging zijn echter slechts recentelijk op een meer systematische wijze georganiseerd. Deze laatste blijven trouwens tot op vandaag erg beperkt. Bovendien is de oecumenische beweging totnogtoe vooral van westerse, Europese snit. Dat de meerderheid van de christenen in het zuiden van de wereld te vinden is, vraagt als vanzelf om een andere benadering. Zij maken de oecumenische beweging meteen een stuk minder academisch, niet zozeer omdat ze minder 'wetenschappelijk' ingesteld zouden zijn maar omdat hun levensrealiteit hun vaak niet de 'luxe' van een meer afstandelijke benadering gunt. Het aanvoelen dat de oecumenische beweging meer dan marginale bijsturing behoeft, raakt meer en meer verspreid in een ruime kring van christenen die min of meer grote verantwoordelijkheid dragen in hun kerken en gemeenschappen.

De problematiek aan de kant van de Pinksterkerken en de Evangelicale vleugel van het christendom is sterk bepaald door de sporen die de ervaring van verwerpen te zijn geweest door de toenmalige kerkelijke instituten, heeft achter gelaten. Als reactie daarop heeft men zelf eveneens afstand genomen van de geïnstitutionaliseerde kerken en heeft men hen verder geïgnoreerd. Dat heeft geleid tot grote vooroordelen en de ontwikkeling van stereotype opvattingen waardoor men in het verleden blijft leven. Dat ook de geïnstitutionaliseerde kerken diepgaande veranderingen hebben ondergaan kan men slechts zien als men ook bereid is over de opgetrokken muren heen te kijken. (Dat een en ander

lange van evident is merkt men aan de grote spanningen die uitnodigingen tot participatie aan het Forum tot nu toe binnen deze brede christelijke stroming blijven oproepen.) Tegen deze achtergrond werd door de Wereldraad, maar onder impuls van de groep van secretarissen van de Christelijke Wereldgemeenschappen (zoals de lutherse wereldbond bijvoorbeeld, en de anglicaanse gemeenschap en ook de internationale oud-katholieke gemeenschap, enz.) én van het Vaticaanse secretariaat voor de Eenheid onder de christenen, dit 'Global Christian Forum' op gang gebracht. Een en ander maakt het Forum tot een onafhankelijk initiatief, dat in geen enkel opzicht kan worden gezien als een verlengstuk van een van de initiatiefnemers. Met deze onafhankelijkheid staat of valt de opzet zoals die gedacht is. De bedoeling is dat het Forum vooral een proces is en een 'beweging' wordt, die complementair moet zijn aan de 'geïnstitutionaliseerde oecumene' van de Wereldraad en de bilaterale dialogen. Het forum situeert zich dus in de voorwaardenscheppende sfeer. Het Forum wil christenen uit een brede verscheidenheid van kerken en christelijke organisaties, die de Drieëne als God belijden en Jezus Christus als mens en God centraal stellen, samenbrengen met de bedoeling het onderlinge respect en de bezinning op hun gemeenschappelijke roeping te stimuleren. Het wil grenzen doorbreken door christenen bij elkaar te brengen opdat ze elkaar en elkaars' wijze van geloven zouden leren vertrouwen. Het Forum wil een open ruimte scheppen, teneinde de ontmoeting, het samen vieren van Gods' Woord en het gemeenschappelijk gebed mogelijk te maken. Het gaat dus om kennismaking en ontmoeting, luisteren naar elkaar en aanvaarden van elkaars' geschiedenissen want die vormen de voorwaarden voor verder theologisch gesprek. Het 'Global Christian Forum' zal een tijdelijke hulp zijn teneinde het oecumenisch proces over enkele dode punten heen te helpen.

Het moge duidelijk zijn dat het Forum in opzet en bedoeling zijn voorgangers vindt in een niet gering aantal locale en regionale initiatieven die onafhankelijk ervan reeds gestalte hebben gekregen. In eigen land valt bv. te denken aan het 'Beraad van kerken' waarbij de leden van de Nederlandse Raad van Kerken samen met vertegenwoordigers van kerken en organisaties die geen lid van de Raad zijn, zich af en toe samen buigen over spirituele onderwerpen. Dat beraad heeft eveneens als eerste bedoeling dat leiders en verantwoordelijken elkaar beter leren kennen en daardoor elkaar en elkaars' wijze van christen-zijn meer gaan vertrouwen.

Het Wereldforum van kerkleiders

Terug naar Limuru en naar November 2007. Ik wil u namelijk enig zicht geven op wat inhoudelijk in een dergelijke bijeenkomst aan bod komt. Een groot gedeelte van de tijd wordt doorgebracht in kleinere groepen waar langdurig wordt stil gestaan bij elkaars' levens- en geloofsverhaal, samen uit de Schrift wordt gelezen en gemediteerd, gebeden en gezongen. Deze uitwisselingsgroepen zijn de motor voor het hele gebeuren en vormen de voedingsbodem voor de motivatie van de deelnemers, niet alleen voor de dagen zelf maar ook voor de mentaliteitsverandering waaraan het hele forumproces wil bijdragen. Daarnaast waren er ook twee lezingen, waarvan de inhoud ook in de uitwisselingsgroepen besproken werd. Het loont de moeite om op de inhoud van beide wat diepgaander in te gaan.

De ene lezing kwam uit de evanglicale hoek, de andere uit de hoek van Pinksterbeweging: twee stemmen die een kritisch geluid in de oecumene binnen brengen!

Eerst kwam Dr. Wonsuk Ma aan het woord. Hij is Koreaan, evangelicaal en werkzaam bij het "Oxford Centre for Mission Studies". Hij deed in zijn lezing een poging om de missie van de kerk en het streven naar eenheid op elkaar te betrekken. Het eerste is de roeping van de kerk in de wereld en het tweede is ons streven naar het zichtbaar maken dat we samen dat ene Volk van God zijn.

'Missie' staat dus centraal in zijn betoog, het behoort immers tot het wezen van het christelijk geloof. De uniciteit van Christus is daarvoor de basis. Als 'missie' zo wezenlijk is, dan is het des te opvallender dat het Volk van God zo verdeeld is, óók met betrekking tot die missie. De verdeling maakt een scheiding tussen enerzijds de groepen die zich vooral inzetten voor de

kwaliteit van 'het leven voor de dood' en die dus sociaal en maatschappelijk actief zijn, en anderzijds degenen die vooral richten op het zielenheil en dus op de verkondiging van het Woord van God.

Beide groepen waren in 1910 op de wereldzendingconferentie in Edingburgh nog samen aanwezig. Nadien werd de eerste streek opgenomen in de Wereldraad van Kerken terwijl de tweede – mede daardoor – gemarginaliseerd werd. Deze ontwikkeling werd nog versterkt door de wereldconferentie over 'kerk en maatschappij' in 1966. De gemarginaliseerde groep vinden we, volgens Dr. Ma, terug in de evangelicale beweging. Cruciaal voor die beweging is de conferentie die in 1974 in Lausanne (Zwitserland) gehouden werd en als thema 'het evangeliseren van de wereld' had. Het is de overtuiging van deze groepen dat zowel de maatschappelijke als de persoonlijke problemen wortels hebben in de zonde en dus de verlossing door Christus het enige antwoord is op deze problemen.

Beide benaderingen zijn natuurlijk complementair ten aanzien van elkaar. Het evangelie beoogt zowel het aardse welzijn als het hemelse heil en beide kunnen niet als een tegenstelling worden gezien. Het heeft dus ook geen zin kerken als vertegenwoordigers van een van beide standpunten tegenover elkaar uit te spelen.

De wijze waarop beide bewegingen trouwens ontstonden en vorm kregen, kunnen in dit verband verhelderend zijn. "Edingburgh" was een initiatief van de georganiseerde (vooral protestantse) kerken, "Lausanne" werd georganiseerd door de evangelicale beweging die als een marginaal kerkelijk verschijnsel in het begin van deze eeuw in de volksbuurten van Los Angeles ontstaan was. Zonder oog voor noodzakelijk nuance zou men kunnen zeggen dat de eerste een beweging 'voor de armen', terwijl de tweede een beweging 'van de armen' was. De eerste beweging was een beweging voor maatschappelijke verandering, de tweede een beweging voor spiritueel réveil; de eerste wil mensen verzamelen in de kerk en is dus in zekere zin centripetaal, de tweede zet in op de grootst mogelijke vermenigvuldiging van de missionaire kernen en actoren en is dus centripetaal.

Ondertussen is echter de hele situatie van de christenheid in de wereld sterk veranderd door de opkomst van een christendom in het Zuiden. Het heeft een eigen identiteit ontwikkeld en heeft een aantal specifieke eigen kenmerken. Ten eerste maakt het geen onderscheid tussen leven vóór en na de dood, het heeft een 'holistische benadering'. Ten tweede maakt het geen scheiding tussen een natuurlijke en bovennatuurlijke wereld waardoor er ruimte ontstaat voor wonderen en wonderbaarlijke verschijnselen in de religieuze beleving. Ten derde zijn in het Zuiden van de wereld de christenen nog steeds in de minderheid en wordt het vaak nog als een vreemde, 'westerse', aangelegenheid gezien waardoor het nog steeds verregaande sociale consequenties heeft om christen te zijn. Ten vierde stellen de christenen uit het Zuiden tegenover de noordelijke 'wetenschappelijke benadering' van de Schrift en geloof een onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de Bijbelse voorschriften en de geloofstraditie. Vanuit de eigen cultuur wordt men daartoe ook aangezet.

Dat alles maakt dat de christenen uit het Zuiden een groot potentieel lijken te hebben om het wereldwijde christendom te vernieuwen. Dat moet, volgens Dr. Ma, gezien worden als een grote kans en we zullen samen, christenen uit het Zuiden en uit het Noorden, ons moeten inzetten voor deze vernieuwing. Daardoor zal ook de hele aarde vernieuwd worden. Dat is trouwens de missie van God zelf; de gehele aarde en haar bewoners te herscheppen door de kracht van de heilige Geest. Als 'missie' de kerk verdeeld heeft, dan is dat te wijten aan menselijke fouten, laten we ons echter samen wagen aan Gods' missie dan zal dat de kerk opnieuw samenbrengen!

Met prof. Dr. Cheryl Bridges Johns van het 'Church of God theological Seminary', kwam een vertegenwoordiger van de Pinksterkerken aan het woord. Haar overtuiging is het dat het oude model van oecumene zoals dat totnogtoe dominant is, heeft afgedaan. Het is voor haar duidelijk dat bepaalde vormen van kerk-zijn gewoon ten einde zijn terwijl er andere opbloeien. Daarbij mag het duidelijk zijn dat het wereldchristendom in het Zuiden van de wereld duidelijk floreert waardoor het meteen meer dan een enkel brandpunt krijgt. De meerderheid van de christenen behoort tot kerken die veelal 'indigenous' zijn en een

veelkleurig uitzicht hebben. In het hart van de zaak staat steeds een affectieve ervaring van Gods' aanwezigheid waardoor de omgang met de werkelijkheid diepgaand gekleurd wordt. Een de andere wordt de christelijke traditie zoals die in de Oude Kerk gestalte kreeg en in de oecumenische concilies geformuleerd werd zonder twijfel op een inspirerende wijze bewaard in de 'traditionele kerken'. Daarbij is er in deze kerken duidelijk meer ruimte voor een intellectuele reflectie op het geloof en leggen ze terecht de nadruk op theologische studie en vorming. Dat het hen echter aan missionaire dynamiek ontbreekt, mag volgens professor Bridges Johns evenzeer duidelijk zijn.

Daarom ligt het voor de hand dat beide 'vleugels' van het christendom elkaar nodig hebben. Het zoeken naar eenheid wordt gestuurd door de focus op de missie die de christenen hebben in de wereld. Die missie moet echter begrepen worden in de lijn van het getuigenis zoals dat door de Traditie tot ons komt en heeft als centrum de Schrift, die voor mensen de ruimte van de Goudsontmoeting ontsluit. Vanuit deze visie kan men ook de oecumene opnieuw gaan zien als een proces van wederzijdse bevraging en verrijking in dienst van de verkondiging van de heilsboodschap, waartoe christenen samen geroepen zijn.

De boodschap van Limuru

De slotboodschap van Limuru maakt enerzijds duidelijk dat we nog maar aan het begin staan van de gemeenschappelijke weg, anderzijds laat deze ook zien hoe groot de bereidheid is onder de deelnemers om zich niet langer op te sluiten in een soort van 'eigen gelijk'. Opmerkelijk was bijvoorbeeld dat de belangrijke 'Pentacostal World Fellowship' in de persoon van bisschop James Legget definitief steun verleende aan het Forumproces door het ondertekenen van de slotverklaring. Dat mag rustig als een overwinning beschouwd worden. Wellicht nog belangrijker dan de slotboodschap is het feit dat ook in Limuru de doelstelling van Wereldforum hernieuwd werd geformuleerd. Kort samengevat gaat het om de volgende punten:

- het verdiepen van het commitment voor Gods' missie in de wereld;
- het verdiepen van het begrip voor hedendaagse vormen van christelijke missie;
- in principes en in werkwijzen creatief en vredevol leren omgaan met de verschillen onder de christenen;
- het stimuleren van gemeenschappelijke theologische reflectie;
- de eenheid van de Kerk versterken door communicatie en samenwerking te bevorderen;
- de onderlinge relaties zo te cultiveren dat ze leiden tot gemeenschappelijk getuigenis.

De evaluatie van de forumopzet

Opzet, bedoeling en uitwerking van het 'Global Christian Forum' werd de afgelopen maanden uitgebreid onderzocht in een onafhankelijk onderzoek naar effectiviteit en resultaat. De uitkomsten van dat onderzoek werden medio November in een beperkte groep van vertegenwoordigers van een aantal internationale kerkelijke gemeenschappen besproken. Bij deze bespreking werd het duidelijk dat de angst om met elkaar diepgaande verschillen tussen christenen aan te pakken, duidelijk verminderd lijkt te zijn en het vertrouwen dat dergelijke gesprekken tot constructieve resultaten kunnen leiden gegroeid. Daarmee lijkt het Forum te bieden wat er ook van verwacht mag worden: het moet niet zelf tot een gremium worden dat problemen probeert op te lossen, het moet mensen bij elkaar brengen en vertrouwen stimuleren opdat de problemen – elders, op de geëigende plekken en door de verantwoordelijke gremia - zouden kunnen aangepakt worden. De inzet van het Forumproces voor wederzijdse acceptatie van elkaar, participatie aan en 'ownership' van deze belangrijke toenaderingspoging, moet de focus blijven. Strategisch gezien betekent dat, dat men moet blijven waken over de onafhankelijkheid van het Forum. Met deze onafhankelijkheid staat of valt de effectiviteit ervan. Verder moet de forumformule zoveel mogelijk gepromoot en toegepast worden van plaatselijk tot continentaal niveau. Het blijkt

dat de communicatie in verband met het Forum echter nog te wensen over laat. Daaraan zal men in de toekomst nog meer zorg moeten besteden. Te bedenken valt hierbij trouwens dat de meest efficiënte communicatie nog steeds het persoonlijk contact blijkt te zijn. Daarom kan het Forum ook niet zonder een permanente secretaris die de boodschap ervan uitdraagt en mensen weet te motiveren eraan deel te nemen. In dit verband kan echter ook een groep van 'vrienden van het Forum' vermoedelijk een interessante rol spelen. Aan dit soort van netwerk, dat stuurgroep en secretaris moet ondersteunen, wil men in de nabije toekomst ook gaan werken.

Inhoudelijk gezien wil men een aantal 'casestudies' gaan doen om op het spoor te komen van interessante modellen van samenwerking tussen christenen en 'best practices' te kunnen beschrijven. Bovendien wil men zoeken naar manieren om dit forummodel van uitwisseling en wederzijdse verrijking van inzichten toe te passen op meer specifieke theologische en morele kwesties. De bedoeling daarvan is het forummodel ook door te geven aan andere oecumenische initiatieven c.q. organisaties.

Een en ander wil men opnieuw doen door het organiseren van een grote verscheidenheid aan nationale en regionale ontmoetingen overal in de wereld en voor 2011 wordt opnieuw een wereldforum voor kerkleiders in het vooruitzicht gesteld.

Tot slot

De evaluatiebijeenkomst van het forumproces vond in New Dehli plaats, terwijl in elders in India, namelijk in Orissa, christenen vervolgd, gemarteld en gedood werden. De meeste onder hen waren Dalits, de kastenlozen. Volgens traditionele Indische normen zijn ze van nul en generlei waarde. Vijftigduizend christenen werden gedeporteerd naar kampen, honderden zijn het woud in gevlucht uit vrees voor wreedheden. Samen met andere religieuze groepen, waaronder ook niet-christelijke, heeft ook de groep van het Global Christian Forum deze vervolging aangeklaagd en steun betuigd aan de slachtoffers. Gebeurtenissen als deze drukken je met de neus op het feit dat christenen elkaar nodig hebben. Het uitdragen van Gods' boodschap van vrijheid en menselijke waardigheid vraagt om een gezamenlijk commitment. Die gezamenlijkheid wordt meegegeven in de eenheid die ons vanwege God al geschonken is. In wezen is ze trouwens niets anders dan een delen in Gods' eigen eenheid. Het moge duidelijk geworden zijn dat het 'Global Christian Forum' een onmisbare hulp wil bieden aan christenen uit de meest uiteenlopende hoeken van het theologisch en kerkelijk spectrum opdat ze de moed zouden vatten die Eenheid te gaan ontdekken. Daarmee is het bezig de oecumene van binnenuit van gedaante te doen veranderen.

Black and White Together

Een impressie: Günther Sturms doet verslag van het Zomerkamp Africa meets Europe – Think Globally!

“De wereld wordt kleiner, een global village. Maar vooral voor de westerlingen, voor ‘Fort Europa’. Die krijgen alle voordelen, terwijl de ‘armen’ de nadelen krijgen”. “Ik kan de wereld niet verbeteren, maar ik kan wel mijn bijdrage leveren aan een heel klein stukje ervan”. Deze zomer organiseerde Stichting Oikos in samenwerking met verschillende partners het internationale oecumenische zomerkamp Africa meets Europe – Think Globally! Gedurende een maand waren jongeren, pastores en jongerenwerkers uit Zuid-Afrika, Rwanda, België en Nederland in Nessonvaux (Luik) en Antwerpen bij elkaar gekomen om na te denken over diverse thema’s gerelateerd aan globalisering. Naast studiebijeenkomsten gingen de deelnemers aan de slag als teken van solidariteit.

Drs. Günther Sturms (1979) is projectmedewerker bij de vakgroep Educatie van Stichting Oikos. Hier werkt hij voornamelijk aan het project ‘Werken aan een Geloofwaardige Economie’. Een programma rondom globalisering, economie en gerechtigheid. Ook houdt Sturms zich bezig met miarantenkerken

‘We shall overcome, black and white together’. Dit was één van de liederen die tijdens de dagelijkse *devotions* werden gezongen. Dertig jongeren uit verschillende kerkelijke tradities zetten zich samen in voor een betere wereld. Samen dachten ze na over globalisering en mondiale thema’s zoals arm-rijkverhoudingen, racisme, HIV/AIDS, Fort Europa, het klimaat, gerechtigheid, arbeid en energieverbruik. Zowel positieve als negatieve aspecten van de globalisering werden besproken. Het kampthema kwam aan bod in bijbelstudies, gebedsmomenten, excursies, lezingen en werkdagen.

Oecumenisch

Africa meets Europe was een zeer internationaal en oecumenisch jongerenkamp. Het kamp werd georganiseerd door jongerenorganisaties uit de *Verenigde Protestantse Kerk in België* (VPKB), de *Uniting Reformed Church in Southern Africa* (URCSA), de *Eglise Presbytérienne au Rwanda* (EPR). Vanuit Nederland werd het kamp georganiseerd door *Stichting Oikos* in samenwerking met *JOP* en *Together*, de jongerenorganisaties van de *Protestantse Kerk in Nederland* (PKN). Via deze brede organisatie kwamen jongeren uit zeer diverse kerkelijke tradities bij elkaar. Zo

bestond de Nederlandse delegatie uit jongeren uit de protestantse en de Rooms-katholieke traditie. Ook waren leden uit Studentvereniging de Navigators goed vertegenwoordigd. De thematiek van het zomerkamp was ook oecumenisch. Thema’s die de gehele bewoonde wereld aangaan, zoals klimaat en wereldhandel. Centraal in het kamp stond de Accra-verklaring. Deze verklaring uit 2004 bevat een geloofsbelijdenis die in zeven geloofsuitspraken en verwerpingen de huidige economische onrechtvaardigheid en ecologische vernietiging radicaal afwijst.

Gebedsmomenten

Samen vieren was een belangrijk onderdeel van het zomerkamp. Elke kampdag begon met een Morning Devotion en werd afgesloten met een Evening Devotion. Deze *devotions* waren zeer divers dankzij de grote culturele en religieuze diversiteit van de deelnemers. Veel gospelliederen werden gezongen met veel Afrikaanse ritmes en improvisaties. Ook Taizéliederen en Psalmen uit het Liedboek voor de Kerken werden gebruikt. Diverse meditatieve vormen werden toegepast, zoals bijvoorbeeld de levensparels. Een andere vorm die indruk maakte, was een geleide meditatie over godsbeelden. Deelnemers en begeleiders zorgden afwisselend voor de gebedsmomenten. Soms was het even wennen aan de verschillende gebedsstijlen. Heel bijzonder om kennis te maken met liederen en preekstijlen uit andere culturen en kerkelijke tradities.

Nadenken over arbeid - Economische en sociale gerechtigheid

Economisch en sociale dimensies van arbeid kwamen diverse keren aan de orde. Zo hebben de deelnemers de documentaire 'China Blue' bekeken. In deze film staan jonge arbeiders in een jeansfabriek in China centraal. De 16-jarige Jasmine werkt en leeft samen met haar collega's onder barre omstandigheden, onder druk van de westerse markt. De documentaire werd vervolgens in kleine groepjes besproken.

De Nederlandse Hilbert-Jan merkte op: *'Door globalisering hebben we vaak weinig inzichten in de consequenties van onze aankopen of andere handelingen. In deze film hebben we kennisgemaakt met de wereldhandel waardoor sommige mensen rijk zijn en anderen arm'. Deelnemster Alinda zei: 'Deze film heeft me bewust gemaakt. Ik besef nu hoe complex economische rechtvaardigheid is. Het is moeilijk om nu anders te gaan handelen.*

Waarschijnlijk is de meeste kleding in slechte omstandigheden gemaakt. Maar ik probeer er aan te denken de volgende keer dat ik kleding ga kopen'.

Naast deze film kwamen ook de koffiehandel in Rwanda en de mijnindustrie van België in de twintigste eeuw aan de orde. De kampdeelnemers bezochten de kolenmijnen in Blegny om een beeld te krijgen van de arbeidsomstandigheden in deze industrietak. Vooral de Zuid-Afrikaanse delegatie was onder de indruk dat Belgische werkers vele tientallen meters onder de grond hebben gewerkt.

Projecten: zelf aan de slag

Globaliseringaspecten kwamen ook naar voren in de verschillende werkprojecten. De kampdeelnemers gingen gedurende twee dagen per week aan de slag in vrijwilligersprojecten. Elke week waren er andere projecten. Sommigen deelden voedsel uit aan minderbedeelden in een voedselbank, anderen hielpen een lokale kerkgemeenschap

door het onkruid te wieden in de kerktuin. Een derde groep verfde het Protestants Sociaal Centrum in Antwerpen. Ook werd een bezoek gebracht aan een asielzoekerscentrum van het Rode Kruis. Door middel van sport- en spelactiviteiten ontstond een ontmoeting met de bewoners van dit centrum.

Alinda schrijft over haar projectervaringen: *'Mijn groep ging in Seraign een kerk opknappen. We hebben een kamer geschilderd en de kerktuin opgeruimd. Hoewel we de mensen die deze kerk gebruiken niet ontmoet hebben, weten we wel voor wie we dit doen. We hebben ontzettend veel plezier gehad met zingen. Verder ben ik met de groep naar een voedselbank geweest. Dat was echt verbazingwekkend. Het was zo goed om iets voor andere mensen te kunnen betekenen. De vrijwilligers in de voedselbank waren ontzettend blij met onze hulp. Tijdens ons werk kwamen mensen de voedselpakketten ophalen. Deze mensen hebben niet genoeg geld om levensmiddelen te kopen. Voor twee euro krijgen ze hier een boodschappentas vol met voedsel. Verder konden ze ook nog wat tweedehands kleding uitzoeken. Ik heb geleerd dat vrijwilligerswerk heel erg nuttig kan zijn. En we hebben veel lol gehad. En als je je dan realiseert dat we dit doen als christenen, om zo God present te stellen... dat is fantastisch!'*

Ontspanning en ontmoeting

Naast de vele studiebijeenkomsten en projecten werden ook recreatieve activiteiten georganiseerd. Zo kregen de deelnemers ondermeer rondleidingen in Luik en de Antwerpse kathedraal. Op de nationale feestdag (21 juli) werd een bezoek gebracht aan Brussel. Ook werd er intensief gesport. Vooral voetbal en volleybal waren erg populair. Verder waren er culturele landenpresentaties. De Nederlandse delegatie zorgde voor een stampottenbuffet en Oudhollandse spelletjes, zoals zaklopen en koekhappen. Tijdens

de weekenden gingen alle kampdeelnemers naar Belgische en Nederlandse gastgezinnen. Deelnemers uit Rwanda en Zuid-Afrika konden zo kennismaken met het Europese gezinsleven. Op zondag gingen de deelnemers en de gastgezinnen naar lokale kerkgemeenschappen. Het kampfeest werd afgesloten met een spetterend feest met als thema: 'Ebony and Ivory, Black and white together'.

Het was een heel bijzondere ervaring. Jonge mensen uit verschillende landen en verschillende kerken ontmoeten elkaar. Iedereen was zich bewust van de kerkelijke missie: een kritische bijdrage leveren aan de wereld, aan de samenleving, zodat iedereen kan leven in volheid, in vreugde, in vrede.

The story continues...

Nu het kamp afgelopen is, werken de kampdeelnemers in hun eigen land aan gerechtigheid. Als ambassadors zijn de jongeren nu actief. De Nederlandse jongeren schrijven artikelen in bladen van hun studentenvereniging en ze verzorgen thema-avonden bij hun disputen. Ook waren de Nederlandse kampdeelnemers actief bij diverse conferenties en werden presentaties verzorgd in kerkdiensten.

Het volgende 'Africa meets Europe' kamp zal in juli 2010 plaatsvinden in Zuid-Afrika. De Millenniumdoelen zullen dan centraal staan. Deze doelen zijn in 2000 afgesproken door de lidstaten van de Verenigde Naties om vóór 2015 belangrijke vooruitgang te boeken op het gebied van armoede, onderwijs, gezondheid en milieu. De huidige kampdeelnemers kunnen niet wachten tot 2010. Zij discussiëren nu in 'cyberspace' verder over mondiale thema's.

Voor meer informatie over het zomerkamp 'Africa meets Europe': www.geloofwaardige-economie.nl. Op de website kunt u kennismaken met de Nederlandse deelnemers. Ook beschrijven de deelnemers hun ervaringen.

Rianne Blanke (20 jaar), studente Internationale Ontwikkelingsstudies (Wageningen)

Tijdens het kamp hebben we vooral aandacht besteed aan globalisering. Dat je in elke hoek van de wereld een Mac Donalds aantreft, en dat we spijkerbroeken dragen gemaakt door kinderen in China, dat zijn thema's om over te praten! In de eerste week van het kamp bekeken we de film *China Blue*. In deze film stond de jeansindustrie in China centraal. We werden geconfronteerd met kinderarbeid en slechte werkomstandigheden. Na de film hebben we in kleine groepjes gediscussieerd over de thema's. De film heeft een diepe indruk op ons achtergelaten en echt onze ogen geopend. Gedurende het gehele kamp hebben we steeds op de labels van onze kleding gekeken om te zien waar deze gemaakt wordt.

Culturele en religieuze breuklijnen tussen oost en west¹

Een centraal thema in de oecumenische beweging betreft de visie op de overeenkomsten en verschillen tussen de verschillende kerkelijke tradities van Oost en West. In onderstaand artikel analyseert Frans Hoppenbrouwers vanuit zijn jarenlange ervaring de culturele en religieuze breuklijnen tussen het Oosters en Westers christendom.

Het is niet ongewoon de genealogie van het christendom af te beelden als een boom met zijtakken. Daarmee willen de makers van zo'n stamboom meestal tot uitdrukking brengen dat er één authentieke drager van het christendom bestaat – de stam: bijvoorbeeld de orthodoxe of de rooms-katholieke kerk – met daarvan afgesplitst allerhande christelijke kerken en kerkgenootschappen in de vorm van dikke en dunne zijtakken. Die rechte stam heeft uiteraard een weelderige kruin en wortelt visueel in de aarde waarop onze Heer en Heiland zijn woord heeft uitgezaaid. Ook de zijtakken zijn getooid met een dik bladerdak. Deze groenende boom is een aardige bijbelse metafoer die niet alleen uitdrukking geeft aan levensvatbaarheid en vitaliteit van orthodoxe, katholieke en protestante kerken maar tegelijkertijd ook aantoon, dat de kerken, waarop die metafoer wordt toegepast, evenzeer in de waarheid met de grote W wortelen. Het zijn wel degelijk getrouwe, zij het niet altijd volkomen representaties van de ene Kerk van Christus. Eenheid én veelheid is het verhaal dat de stamboom vertelt.

In deze bijdrage wordt stil gestaan bij bestaande veelheid en dan vooral bij de verschillen tussen oosters en westers christendom, waarbij naast typisch theologische aspecten, ook opvattingen omtrent cultuur, economie en politiek aan bod komen. Dit artikel opent met een zeer korte beschouwing van de oecumenische sfeer in Nederland in de afgelopen 40 jaar. Zo ontdekken we een verklaring daarvoor, waarom bij ons fundamentele verschillen tussen diverse geloofsrichtingen doorgaans minder relevant worden gevonden. In het vervolg daarop proberen we dan aan te geven dat ondanks overeenkomsten – denk aan die groene boom – de verschillen tussen oost en west wel degelijk diep snijden, veel dieper, zo lijkt het, dan de kerkelijke divergenties in Nederland. Tot slot wordt nog kort stilgestaan bij de oecumenische metafoer in het licht van de aangeduide verschillen.

Oecumene in Nederland

Ook al leefden in Nederland christelijke kerken eeuwenlang in gescheiden werelden samen, en ook al was de ene calvinistische kerk meer gelijk dan andere geloofsrichtingen, ze werden alle van staatswege tot verdraagzaamheid gedwongen. Ondertussen probeerden de kerken de relaties tussen lidmaten en kettlers in te perken met voorschriften en tuchtmaatregelen.

Sinds de jaren '20 in de grote steden en vooral vanaf de jaren '60 slaagden veel gelovigen er vrij gemakkelijk in de van boven gedecreterde verdraagzaamheid in het persoonlijke leven toe te passen. Knellende kerkelijke banden sprongen open. Dit gebeurde relatief snel: 1, omdat in de grote stad kerkelijke en sociale controle langzaam wegvielen; 2, vanwege

Frans Hoppenbrouwers studeerde theologie aan de Universiteit van Tilburg en werkt bij de projecthulporganisatie *Communicantes* in Nijmegen. *Communicantes* steunt projecten van de rooms- en Grieks-katholieke kerk in Oost-Europa en volgt de ontwikkelingen van geloof en kerk in die regio. Zie www.communicantes.nl.

¹ Dit is een bewerking van een lezing voor sponsors van de stichting *Communicantes* in Nijmegen, gehouden op 30 oktober 2008.

een positievere theologische waardering voor verschillen; en 3, door het gemak waarmee gelovigen tot een persoonlijke standpuntbepaling kwamen.

Dat gelovigen uit alle kerken vanaf de tweede helft van de 19de eeuw ongeveer dezelfde Nederlandse culturele identiteit, gemeenschappelijke geschiedenis en taal deelden, moet veel aan dit proces van wederzijdse toenadering hebben bijgedragen.

Feitelijk bleek dat lang gekoesterde en precies gedefinieerde theologische verschillen voor een menigte van gelovigen in grote mate relatief en onbelangrijk waren, of waren geworden. Relatiever en onbelangrijker dan het besef dat alle christenen zich aan een en dezelfde bron laven, namelijk de bijbel en de Kerk van Jezus Christus. En wellicht juist omdat talrijke verschillen buiten de context van de theologiebeoefening en buiten de kring der theologen gewoon te subtiel zijn. Bovendien ontbreekt het nog steeds aan de ondersteuning van een groep van gelijkdenkenden die zo groot is dat ze meningsverschillen effectief buiten kan sluiten, zoals dit tot het tweede Vaticaanse concilie ook in de Nederlandse rooms-katholieke kerk het geval was.

Gemeenschappelijkheid en breuklijnen

Een beknopte *fenomenologie* van het oosterse en westerse christendom laat zien dat er belangrijke overeenkomsten bestaan tussen beide richtingen – net als overigens met de niet-christelijke religies. Hierbij valt te denken aan verschillende, vooral uitwendige fenomenen: geloof in een hogere kracht of macht; het ritueel als viering van het bestaan; overgangsrituelen rond geboorte, huwelijk en dood; heilige boeken; een kaste van geestelijke professionals; gebedspraktijken, enzovoort.

Tussen orthodoxie, catholicisme en protestantisme bestaan naast uiterlijke gemeenschappelijkheden diepgaande inhoudelijke overeenkomsten die zich, juist als fundamenteel christelijk, van andere wereldgodsdiensten onderscheiden. Denk hierbij aan het geloof in een persoonlijke, essentieel goede God; het verlossende heilswerk van onze Heer en Heiland Jezus Christus; de trouw aan de oecumenische concilies tot het 4de concilie van Constantinopel, dat eindigde in 880; een vrijwel identieke geloofsbelijdenis als belangrijkste *short version* van het christelijke geloof; de bijbel en de geschriften van de oosterse kerkvaders.

Maar naast eenheid staat verdeeldheid. Een besef van een tweedeling spreekt bijvoorbeeld duidelijk uit een aardige bundel voordrachten van de rooms-katholieke bisschop-emeritus van Hildesheim Josef Homeyer uit 2004.² Homeyer, oud-voorzitter van de Commissie van de Bisschoppenconferenties van de Europese Unie (COMECE), noemt als eerste belangrijke verschil 'Europa's universalisme', dat wil zeggen: de wereldwijde geldigheid van haar intellectuele en religieuze tradities. Mensenrechten zijn er niet alleen voor Europa maar voor alle mensen. Ook de rooms-katholieke kerk leeft vanuit een universele waarheidsclaim. Als tweede distinctie wijst Homeyer op de toe-eigening van de 18de-eeuwse filosofische Verlichtingstraditie met haar nadruk op redelijkheid en verstand, kritisch onderzoek, democratie en de individuele mens. De orthodoxie heeft te weinig Verlichting gehad en het protestantisme teveel. Er tussenin staat de rooms-katholieke traditie met precies genoeg, zo bisschop Homeyer.

Feitelijk maakt de Duitse bisschop een driedeling: orthodox, katholiek en protestant... Maar ondanks de mogelijk talrijke verschillen worden rooms-katholieke en protestante kerken hier samengenomen, zijnde beide varianten op het thema van het westerse christendom. De verschillen komen hierna aan bod maar, zoveel moet duidelijk zijn, in dit bestek kunnen die alleen schematisch worden geduid. Uiteraard is de werkelijkheid gedifferentieerder en rijker.

---

² J. Homeyer, *Was trägt uns in Europa? Die Kirche und ihre Verantwortung*, München 2004.

Desondanks geven ze globaal de scheiding weer tussen oost en west, wat ook moge blijken uit concrete voorbeelden.

De verschillen

De verschillen staan hieronder kort weergegeven. In de linkerkolom worden de kenmerken van het oosterse christendom benoemd en in de rechterkolom die van het westerse christendom.

Oosters christendom	Westers christendom
Mystieke theologie/ contemplatie	Theologie als wetenschap/ verstand/wetenschap en techniek/ actie
Vergoddelijking Liefde/verzoening	Vergeving van de zonden Solidariteit/rechtvaardigheid /procedures
Collectivistisch/jezelf inpassen in voorgegeven kaders	Individualistisch/je leven creatief vormgeven/zelfontplooiing
Nationaal	Kosmopolitisch/universeel

Het gaat hier om tamelijk fundamentele verschillen die zich niet eenvoudig laten verzoenen. Bovendien hebben ze in de periode na de val van de Berlijnse Muur in 1989 een sterker accent gekregen – dit om de eigen orthodoxe identiteit duidelijker af te bakenen. Alle kerken, en ook de orthodoxe, zijn immers begonnen met een moeizame, niet altijd geslaagde theologische, maatschappelijke en culturele heroriëntatie. Zo moeten kerkelijk conservatieve krachten met meer veranderingsgezinde stemmen worden verzoend. De laatstgenoemde groep heeft daarbij het nakijken en leeft vaak in de marges van de kerk.

Theologische verschillen

Sinds de 19de eeuw heeft de orthodoxie gebroken met de droge leerboekentheologie die los was komen te staan van concrete religieuze ervaringen. De orthodoxe kerken van Europa keerden terug naar de bron: de geschriften van de oostelijke kerkvaders. Het betekende een wending van de theologiebeoefening naar de mystiek, naar de religieuze ervaring als belangrijke inspiratiebron, want zonder dat zou de theologie, in de woorden van de in 1937 vermoorde Russisch-orthodoxe priester Pavel Florovskij, alleen maar *zwemmen op het droge* zijn.

Florovskij's kritiek heeft een parallel in het westen, namelijk met de bezwaren tegen de rooms-katholieke seminarietheologie die in de 19de eeuw een neothomistische vorm kreeg, tot na het 2de Vaticaans concilie werd gebezigd en op plekken in Oost-Europa nog steeds wordt gedoceerd. Al in 1952 noemde de theoloog en filosoof Willem Luyjpen deze theologie rationeel, abstract, een levensleer met veel leer en weinig leven, en zeker zonder veel samenhang met de meest centrale figuur van het geloof, Jezus Christus.³ Echter, bij het formuleren van een alternatief beging Luyjpen een cruciale en typisch westerse fout, althans vanuit orthodox gezichtspunt: hij gaat niet te rade bij de traditie maar roept de moderne filosofie te hulp om aan te kunnen sluiten bij de alledaagse ervaringen en problemen van gelovigen.

Voorbeelden van tegenstellingen in het theologische domein

³ W. Luyjpen, *Existentie-ervaring en theologie. Onderzoek naar de mogelijkheid van een vernieuwing in de theologie vanuit het existentiële denken*, Tielt 1952.

Abstract theologiseren blijkt zoal rond de rooms-katholieke opvatting van het huwelijkssacrament. Het huwelijk is vrijwel onontbindbaar, niet zozeer om pastorale of morele redenen, maar bovenal omdat het toelaten van scheiding en tweede huwelijk strijdt met de opvatting dat de sacramenten slechts eenmaal worden toegediend. In gewone taal samengevat: de sacramentstheologie staat onder druk, want de destructieve werkelijkheid van het mislukte huwelijk vraagt om een oplossing. Een oplossing komt er en wel door het trekken van een stevige (moraaltheologische) streep: van veruit de meeste gelovigen wordt verwacht dat ze alleen blijven, zich seksueel onthouden en bidden om bijstand.

In de orthodoxe traditie kunnen gelovigen makkelijker scheiden en hertrouwen. Daar redt de sacramentsopvatting de werkelijkheid. In het geval van onverenigbare karakters, of bijvoorbeeld een ontspoorde echtgenoot/ote wordt gescheidenen een nieuw begin gegund – omdat doorgaan op de oude weg het geloofsleven zou uithollen en een nieuwe start juist ruimte biedt. De leer is in dit geval niet sterker dan het leven zelf. Dat leven wordt van geval tot geval beoordeeld, bijvoorbeeld in de Russisch-orthodoxe kerk door de plaatselijke bisschop.

De tegenstelling van contemplatie in de oosterse traditie en een activistische levenshouding, het vertrouwen in het goede verstand en wetenschap in de westerse theologie is een volgend voorbeeld. De verworvenheden van de filosofische Verlichtingstraditie – verstand, wetenschap, activisme –, deze intellectuele traditie is nooit goed in de orthodoxe kerken verwerkt, wel steeds opnieuw op een tamelijk oppervlakkige manier aan de kant geschoven. Denk hierbij aan het voorbeeld van de orthodoxe monnik die trots meldt dat een goede kloosterling geen boeken in zijn cel heeft. Victoria Clark doet er kond van in een tamelijk ontzuurderend verslag van haar rondreis door orthodox Europa.⁴ Immers, rede en verstand leiden juist weg van God. Niet zo in de westerse theologie. De eerder genoemde bisschop Homeyer bijvoorbeeld herinnert zijn lezers onder andere aan de middeleeuwse theologen Anselmus van Canterbury en Thomas van Aquino die geloof en rede nauw samen denken.

Deze soms radicaal negatieve kritiek op een toch wezenlijk menselijke functie heeft trouwens een pendant in de westerse, op kerkvader Augustinus geïnspireerde theologie, namelijk waar het over de natuurlijke of biologische mens gaat, en in het bijzonder over seks. Dat was en dat is soms nog steeds *het hele erge* – zoals boekenbespreker Martin Ross het placht te zeggen.

Westers activisme reikt natuurlijk verder terug dan de Verlichting in de 18de eeuw – het heeft stevige wortels in de westers-christelijke traditie. Dit activisme hangt ook sterk samen met de centrale rol van de verlossing van zonde. Naast gebed, misbezoek en het gebruik van de sacramenten zijn het doen van goede werken, zich inzetten voor de ander, hard werken, bescheidenheid en een sobere leefstijl evengoed heilzaam. Tegelijkertijd moet de christenmens nederig zijn over de eigen mogelijkheden zijn/haar zondige natuur te bedwingen.

In dit opzicht is de orthodoxe traditie optimistischer: de mens is een reële mogelijkheid gegeven om als God te worden – net zoals Christus mens is geworden, kan de mens gelijk aan God worden. Dit streven is echter nauw verbonden met de liturgische praktijk, die centraal staat in het orthodoxe religieuze leven. Praktisch handelen is ondertussen minder relevant.

De sociaal-politieke dimensie

---

⁴ V. Clark, *Why Angels Fall. A Journey Through Orthodox Europe from Byzantium to Kosovo*, Londen 2001.

Liefde en verzoening staan tegenover solidariteit, rechtvaardigheid en democratische structuren. Vanuit het oosten bezien bestaat er wantrouwen tegen rationele en anonieme procedures om de maatschappij te ordenen. Democratie, rechtvaardigheid en solidariteit zijn zulke rationele en anonieme procedures waarmee in het westen politieke vrijheid, sociaal engagement, welvaart en naastenliefde van staatswege onder de mensen worden verdeeld. In orthodox zicht echter zijn verzoening, liefde, rechtvaardigheid en solidariteit zaken waarvoor concrete mensen zich moeten inzetten en die je niet zomaar uit handen kunt geven. Het kan het orthodoxe wantrouwen voor de Europese Unie verklaren, maar er zit meer achter – daarover later.

De populairste Servische, extreem-nationalistische theoloog Justin Popovic († 1979) bijvoorbeeld meende zelfs dat de ‘sociale kwestie’ een westers bedenkfel is, want als gelovigen zich zien als één lichaam van Christus kan de sociale vraag helemaal niet gesteld worden. Dan bestaat er een evenwicht tussen individu en samenleving.⁵

In deze lijn en meer recent sprak een topman van het patriarchaat van Moskou, aartspriester Vsevolod Tsjaplin, zich uiterst negatief uit over democratie in het westen, waar zijns inziens conflict als motor van vooruitgang geldt. Tsjaplin zei in augustus 2007: ‘Multiconfessionaliteit, meerpartijenstelsels, scheiding der machten, competitie, bureaucratische conflicten – dat alles waarop het huidige politieke systeem zo trots is – zijn symptomen van spirituele ongezondheid. Het bestaan zelf van een pluralistische democratie is niets minder dan een direct gevolg van zonde.’ Ook voorspelde Tsjaplin de aanstaande ondergang van de westerse democratie en prees het Russische politieke systeem. Zijn alternatief: ‘het conciliaire idee van de eenheid van Kerk, natie en staat.’⁶

Natuurlijk, westerse democratie kunnen we zien als een gevolg van de erfzonde, maar dit geldt voor elk politiek systeem *post lapsum*. Kritiek op en angst voor het westen en de onderliggende vooronderstelling dat Verlichting tot secularisatie leidt, verlost de orthodoxie nog niet van de opgave zindelijk na te denken over de juiste maatschappelijke orde. Wanneer we ons realiseren dat de orthodoxe kerken 45 tot 70 jaar onder een totalitair bewind hebben voortbestaan, en ons verder goed bedenken dat in het ondermaanse elke staatsvorm het merkteken van de erfzonde draagt – dan blijft het uiteindelijk een diep raadsel waarom de westerse politieke orde zo onmatig bekritiseerd wordt. Even mistig blijft het alternatief dat ons van orthodoxe zijde wordt voorgesteld.

Trouwens, kritiek, waaraan ook bisschop Josef Homeyer zich overgeeft, als zou de Verlichting zowel Auschwitz als de strafkampen van Stalin hebben voortgebracht, is te simplistisch. Want zijn communisme en nazisme niet juist vormen van irrationele anti-Verlichting? Zeker is dat de grote Verlichtingsfilosofen Voltaire en Kant zich nooit en te nimmer in Hitler of Stalin zouden hebben terugherkend. Hier wordt dan ook de opeenvolging in tijd – eerst Verlichting, daarna Auschwitz – verward met de opeenvolging van oorzaak en gevolg.

Individualisme en collectivisme

Het oosterse christendom leeft veel sterker dan het westerse christendom vanuit het besef dat het individu zich moet schikken naar bestaande tradities, gewoonten en gebruiken die de mens in zijn/haar leefwereld aantreft. Individuele zelfontplooiing, creativiteit en originaliteit zijn waarden die niet hoog aangeschreven staan. De laatste 10 jaar wordt deze houding

---

⁵ Zie K. Buchenau, ‘Svetosavlje und Pravoslavje. Nationales und Universales in der serbischen Theologie’, in M. Schulze Wessel (red.), *Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im östlichen Europa*, Stuttgart 2006, p. 203-232, m.n. 224.

⁶ *PDS Russia Religion News* (17-8-2007): J. Zajtseva, ‘Patriarchate spokesman explains rejection of western-style democracy’, Internet: www.stetson.edu/~psteeves/relnews/0708c.html.

onder andere duidelijk in de niet-aflatende protesten tegen de legalisatie van homoseksualiteit en, meer recent, homohuwelijk – mijns inziens een bijna puberaal verzet tegen het westen. Immers, homo zijn in Oost-Europa in de 21ste eeuw is ongeveer hetzelfde als aan lepra lijden in de 19de eeuw. Het gaat niet om een acuut probleem.

Hierachter schuilt een meer fundamentele kritiek op individuele vrijheid als uitgangspunt van wetgeving. Want beginpunt moet zijn: liefde en verzoening van alle mensen. Dit veronderstelt echter dat alle mensen *deep down* hetzelfde zijn of het moeten worden, dat een samenleving volledig harmonieus kan zijn en dat de staat desnoods deze orthodox geïnspireerde harmonie afdwingt – geen *multi's* of *pluri's* dus.⁷ De westerse invulling van mensenrechten bijvoorbeeld stelt niet de samenleving centraal maar de concrete, individuele mens die uit een veelvoud van levensplannen kan kiezen of er zelf een kan ontwerpen. Die stroken niet persé met bestaande sociale of kerkelijke normen.

De Russisch-orthodoxe kerk heeft er in juli 2008 een document over gepubliceerd – met als opvallende afwezige de godsdienstvrijheid. Daar lezen we: ‘politieke en burgerlijke vrijheden mogen niet tot scheiding [der geesten] of vijandigheid leiden’, want: ‘De orthodoxe traditie veronderstelt het behoud van de eenheid in de samenleving op basis van onvergankelijke morele waarden. De kerk roept daarom de mensen op hun egoïstische aspiraties te onderdrukken voor het algemeen welzijn.’⁸ Dit klinkt niet onredelijk, maar ondertussen blijft onbepaald wat eigenlijk de bijdrage of opdracht van het individu meer is dan het gaan mee vibreren op de collectieve grondtoon? De verdachtmaking van belangenafweging, pluralisme, meerpartijensysteem, afwijkende individuele preferenties en zaken die het voorvoegsel ‘multi’ of ‘pluri’ meekrijgen, zoals Tsjaplin doet, lijkt een volledig afgeronde kennis van huidig en toekomstig maatschappelijk goed en kwaad te veronderstellen. Hier stelt het westerse christendom zich bescheidener op.

En terecht bescheidener, want deze oosters-christelijke zienswijze is niet van gevaar ontbloot. Terwijl in het westen autoriteiten zich tegenover burgers en gelovigen hun gezag op basis van kundigheid en betrouwbaarheid bewijzen en beargumenteren, zijn autoriteiten in het oosten te gehoorzamen omdat ze de autoriteiten zijn. Deze houding van onmondigheid blijkt het sterkst ontwikkeld in orthodox Europa.⁹ En heel merkwaardig zou het *zich moeten schikken naar voorgegeven tradities en autoriteiten* wel eens kunnen leiden tot wat Willem Luijpen formuleerde met betrekking tot de rooms-katholieke theologie van de jaren '50: rationeel, abstract, een levensleer met veel leer en weinig leven.

Het vaderland

In verband met de thans courante Servisch-orthodoxe theologie van Justin Popovic heeft een deskundige *watcher* zich eens afgevraagd of wellicht niet God maar Servië het object van devotie is. Niet helemaal onbegrijpelijk, want de orthodoxe kerken draaien er de hand niet voor om, om eigen natie, land en volk naar een hoog heilshistorisch plan te tillen.¹⁰

De Roemeens-orthodoxe kerk bijvoorbeeld bezigt een tamelijk rauwe, nationalistische taal. Onder dit postcommunistische nationalisme gaan twee argumenten schuil: 1, het meerderheidsargument: we zijn de meerderheid dus is onze insteek de enig juiste; 2, Roemeen en orthodox zijn, zijn identiek. Inmiddels heeft het ministerie van Onderwijs de

⁷ Feitelijk echter erkent § 29.1 van de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* uitdrukkelijk de plichten jegens de gemeenschap en verwijst naar de maatschappelijke context van de individuele zelfontplooiing.

⁸ Voor de Engelse vertaling, zie Internet www.mospat.ru/index.php?mid=463. Het citaat stamt uit § IV.7 (*Civil and political rights*).

⁹ Vgl. L. Halman, R. Luijckx en M. van Zundert, *Atlas of European Values*, Leiden 2005.

¹⁰ Zie noot 5 en tevens: R.C. Grill, *Serbischer Messianismus und Europa bei Bischof Velimirović (†1956)*, St. Ottilien 1998.

evolutieleer uit de schoolboeken verwijderd – hier hadden eerder orthodoxe én grieks-katholieke politici op aangedrongen –, God als filosofisch thema verdween van de middelbare school net als de filosofen Voltaire, Friedrich Nietzsche en Albert Camus. In de staatsmedia en in het godsdienstonderwijs worden niet-orthodoxe kerken verketterd.

Dus – de echte Roemeen bekent zich tot de Roemeense cultuur, geschiedenis, mentaliteit, enzovoort, die in een rechte lijn teruggaat tot voor de christelijke jaartelling. Verder spreekt hij of zij de Roemeense taal en behoort tot de Roemeens-orthodoxe kerk. Wie van dit patroon afwijkt heet vreemdeling te zijn, een gast, zoals de rooms-katholieke en protestante Hongaren.

Roemenen die van het Roemeense patroon afwijken moeten tot het Roemenendom worden teruggevoerd, bijvoorbeeld door patriottisch onderwijs. Daarom ook wordt de gedwongen terugkeer van de geünieerde kerk naar de Roemeens-orthodoxe kerk in 1948 niet negatief beoordeeld en zelfs goedgekeurd. Door hun integratie in de orthodoxe kerk werden de gelovigen met hun afwijkende voorkeur voor de paus van Rome en westerse theologie weer ten volle Roemeen. Daarom is het evenmin bezwaarlijk de culturele herinnering aan de geünieerde kerk uit te wissen: door kerken te slopen, door monumenten van politiek correcte opschriften te voorzien en de geschiedenis te herschrijven. Anderhalf jaar na toetreding tot de Europese Unie, in mei 2008, ging de voormalige grieks-katholieke kerk in Ungheni,¹¹ een geclassificeerd monument, onder de orthodoxe slopershamer!

Vóór 2007 hebben Roemeens-orthodoxe theologen zich zeer het hoofd gebroken over de mogelijke gevolgen van de toetreding tot de Europese Unie. Wat betekent het voor nationale autonomie en gezindheid – een vraag die des te prangender is voor een nationaal georganiseerde kerk. Theoloog Răduț Seliște heeft daarop een nieuwe, orthodoxe missie geformuleerd, die zich vanuit Roemenië naar West-Europa moet bewegen.

Tot slot

In de oecumenische beeldspraak heeft enige tijd geleden het niet-onsympathieke vriendschapsmodel zijn intrede gedaan. Mijns inziens is dit geen geslaagde metafoor voor de relaties tussen christelijke kerken, omdat vriendschap zich tenslotte vooral op wederzijds te erkennen persoonlijke en individuele kwaliteiten als sympathie en emotie ent. En meer nog, ze veronderstelt vrije keuze en instemming, én de vrijheid om elkaar, als dat nodig is, de waarheid te zeggen. Voor de christelijke kerken geldt echter dat ze op één gemeenschappelijk fundament stutten en zich vanuit een innerlijk gevoelde noodzaak al als bij elkaar horend beschouwen. Vrije keuze vooraf is er welbeschouwd niet. Bovendien leidt dit gevoel van innerlijke noodzaak er nogal eens toe dat zaken die botsen met de oecumenische geest verdoezeld worden.

De familiemetafoor – vergelijk de stamboom uit de inleiding – lijkt realistischer maar heeft eveneens gebreken. Als we het beeld van de moderne, wat geïndividualiseerde familie afzetten tegen de klassieke voormoderne familie zien we dat in het eerste geval juist de vriendschapskwaliteiten de intensiteit van de relaties bepaalt en in het tweede geval de onvoorwaardelijke wederzijdse steun op basis van een gemeenschappelijke afstamming, op basis van *groupthink*.

Een geslaagde metafoor moet zich ondertussen rekenschap geven van bestaande en fundamentele verschillen die onvoorwaardelijk en wederzijds respect daadwerkelijk op de proef stellen zonder dat respect echt te vernietigen. Misschien zijn verschillen vanuit ons relativerende Nederlandse zicht minder relevant, maar ze zijn er wel degelijk. Orthodoxe theologie en cultuur zijn anders. Ze dagen ons uit, zeker, maar de uitgangspunten staan ook

---

¹¹ Provincie Mureș.

op gespannen voet met wat wij theologisch en cultureel waardevol vinden. Ook dat moet duidelijk zichtbaar worden.

Een parafraze van de Duitse filosoof Martin Heidegger moedigt ons daartoe aan in *Sein und Zeit*: de mogelijke wereld die we enkel kunnen vermoeden staat kwalitatief een trapje hoger dan de werkelijke wereld waarin we leven. Tenslotte, de mogelijkheid is meervoudig, verrassend en nieuw terwijl onze leefwereld slechts een ding is, namelijk, dat wat hier en nu bestaat. Een aardige, middeleeuwse variant is het aloude *Deus semper maior* – God is altijd groter – van Bernardus van Clairvaux. De diepte van de werkelijkheid gaat altijd ons oneindige maar uiteindelijk toch begrensde bevattingsvermogen te boven. Er wacht ons daarom een verrassende, rijke en lichtende toekomst.

Colofon

Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- *Perspectief* biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Zij biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- *Perspectief* wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Zij beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- *Perspectief* biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt in 2008 tweemaal (juni en december), vanaf 2009 viermaal per jaar.

Perspectief is gratis. U kunt zich opgeven voor toezending via secretariaat@oecumene.nl. Het tijdschrift is ook via de website www.oecumene.nl te downloaden. Het tijdschrift wordt aangeboden als pdf-bestand. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

De redactie wordt gevormd door Geert van Dartel en Hanneke Arts-Honselaar.

